

GALERIA MALARSTWA HISTORYCZNEGO MUZEUM NIEPODLEGŁOŚCI

Pamięć o Powstaniu Styczniowym

25^{lat} Mazowsze

Sygnal

Wincenty Pol

W krwawym polu srebrne ptaszę,
poszli w boje chłopcy nasze –
Hu ha, hu ha!
Krew gra, duch gra,
niechaj Polska zna,
jakich synów ma!

Obok Orła znak Pogoni,
poszli nasi w bój bez broni –
Hu ha, hu ha!
Krew gra, duch gra,
Matko Polsko żyj,
Jezus, Maria bij!

Naszym braciom dopomagaj,
nieprzyjaciół naszych smagaj –
Hu ha, hu ha!
Krew gra, duch gra,
niechaj Polska zna,
jakich synów ma!

Pamięć o Powstaniu Styczniowym

w źródłach pisanych i zabytkach ze zbiorów Muzeum Niepodległości

Informator wystawy pod redakcją

Tadeusza Skoczka

Warszawa 2023

Recenzje naukowe:

Dr Beata Michalec

Dr Krzysztof Bąkała

Projekt okładki

Krzysztof Woźniak

ISBN 978-83-67398-04-6

Wydawnictwo Muzeum Niepodległości

(identyfikator wydawnictwa naukowego 42-700)

al. Solidarności 62; 00-240 Warszawa

wydawnictwo@muzn.pl

tel. 826 90 91 w. 41

Spis treści:

1. Tadeusz Skoczek, *Obchody 160. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego zorganizowane przez Muzeum Niepodległości w Warszawie.* str. 7
- 2 Weronika Krzemień, *Pamięć o Powstaniu Styczniowym w zabytkach ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie.* str. 13
3. Piotr Maroński, *13 pamiątek z okresu powstania styczniowego ze zbiorów Biblioteki Muzeum Niepodległości w Warszawie.* str. 25
4. Katalog wystawy. str. 39
5. Spis ilustracji zamieszczonych w katalogu. str. 135

Obchody 160. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego zorganizowane przez Muzeum Niepodległości w Warszawie

W styczniu 2023 roku przypadała 160. rocznica wybuchu Powstania Styczniowego, najdłużej trwającego zrywu niepodległościowego w historii Polski. Wieczorem 22 stycznia 1863 roku Tymczasowy Rząd Narodowy proklamował zbrojne wystąpienie przeciw Imperium Rosji, przeciw carowi, wydając specjalny manifest. Powstanie objęło Królestwo Kongresowe, nieco później Litwę oraz wszystkie tzw. ziemie zabrane podczas zaborów.

Powstanie Styczniowe było wydarzeniem, które odegrało istotną rolę w podtrzymywaniu patriotyzmu, polskiej tożsamości i odnowieniu idei niepodległościowych. Mimo ogromnych represji, jakie spotkało polskie społeczeństwo ze strony zaborcy, znalazło trwałe miejsce w zbiorowej pamięci Polaków. Wydarzenia z lat 1863–1864 inspirowały kolejne pokolenia w walkach o niezależną ojczyznę. Hasło „Wolność. Równość. Niepodległość”, które występuje na sztandarach i medalionach z okresu 1863–1864, przypominało o co tak naprawdę walczone.

Sejmik Województwa Mazowieckiego, na wniosek Muzeum Niepodległości w Warszawie, uchwalił rok 2023 Rokiem Powstania Styczniowego oraz Rokiem Aleksandra Sochaczewskiego. Z tej okazji zaplanowano szereg wydarzeń kulturalnych i naukowych: wystawy, pokazy filmów, sympozjum naukowe, oprowadzania tematyczne, warsztaty edukacyjne i plastyczne, pokazy rekonstruktorskie. Przewidziano również działania mające na celu popularyzację wie-

dzy na temat Powstania Styczniowego poprzez produkcję podcastów, filmu dokumentującego obchody rocznicowe. Ogłoszono także konkurs na plakat towarzyszący obchodom 160. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego. Wyżej wymienione wydarzenia zorganizowane przez Muzeum Niepodległości w Warszawie zostały objęte honorowymi patronatami Prezydenta m.st. Warszawy i Marszałka Województwa Mazowieckiego. Powstanie Styczniowe jest jednym z głównych wydarzeń historycznych upamiętnianych przez Muzeum przy okazji kolejnych rocznic jego wybuchu, obok rocznicy egzekucji powstańczego Rządu Narodowego z Romualdem Trauguttem na czele (5 sierpnia). Kultywowanie pamięci o Powstaniu Styczniowym mieści się w misji realizowanej przez Muzeum Niepodległości w Warszawie.

Najważniejsze wydarzenia upamiętniające 160. Rocznicę wybuchu Powstania Styczniowego zostały zorganizowane na terenie Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej:

18 stycznia 2023 odbył się wernisaż wystawy czasowej pt. „Walery Eljasz Radzikowski – malarz i patriota”, której kuratorką jest Małgorzata Karolina Piekarska – kierownik Działu Zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie. Premiera wystawy została połączona z prelekcją wygłoszoną przez kuratorkę na temat życia i twórczości Walerego Eljasza Radzikowskiego. Wątki rodzinne miały bowiem ogromny wpływ na stosunek artysty do Powstania Styczniowego.

19 stycznia 2023, w Sali multimedialnej im. Karola Beyera, wyświetlono film fabularny z 1936 roku pt. „Wierna rzeka” w reżyserii L. Buczkowskiego. W następnym tygodniu (24 stycznia) zaprezentowano kolejny film: z 1922 roku pt. „Rok 1863” w reżyserii E. Puchalskiego, w którym można było zobaczyć prawdziwych weteranów Powstania Styczniowego. Obydwa filmy to ekranizacje wydanej w 1912 roku powieści Stefa Żeromskiego pt. „Wierna rzeka”.

Główne obchody 160. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego przypadły na dzień 20 stycznia 2023. W samo południe wspólnie z przedstawicielami władz samorządowych, insty-

tucji muzealnych i oświatowych złożyliśmy hołd Powstańcom Styczniowym. Na znak pamięci przed pomnikami członków Rządu Narodowego zostały złożone wieńce i zapalone znicze. Następnie, w ramach Galerii Malarstwa Historycznego, odbył się wernisaż wystawy czasowej pt. „Pamięć o Powstaniu Styczniowym z źródeł pisanych i zabytkach ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie”, której kuratorami są Weronika Krzemień oraz Piotr Maroński. Na wystawie ukazane zostały różne formy kultywowania pamięci o Powstaniu Styczniowym, a przede wszystkim ludziach biorących w nich udział. Zaprezentowane zostały pamiątki powstańców, biżuteria patriotyczna, medale, druki okolicznościowe, a także unikatowe pamiątki po więźniach Cytadeli Warszawskiej. Ostatnim punktem programu była prezentacja okolicznościowej kartki pocztowej upamiętniającej bohaterski zryw niepodległościowy z 1863 roku, wydanej przez Poczta Polską we współpracy z Muzeum Niepodległości w Warszawie. Na pocztówce znalazł się obraz Aleksandra Sochaczewskiego pt. „Pożegnanie Europy”, natomiast na znaku opłaty pocztowej portret „Heleny z Majewskich Kirkorowej” tego samego autora. Wydawnictwo uzupełniała pięknie wykonana przypinka z wizerunkiem herbu, który znalazł się na historycznej pieczęci Rządu Narodowego. Odsłonięcia dokonali Krzysztof Górski – Dyrektor Biura Współpracy Międzynarodowej i Filatelistyki Poczty Polskiej oraz przedstawiciele Muzeum Niepodległości w Warszawie: dr Beata Michalec – Zastępca Dyrektora ds. Programowych oraz Tomasz Jagodziński – Zastępca Dyrektora ds. Administracyjnych. Warto podkreślić, że we wszystkich wydarzeniach tego dnia licznie uczestniczyła młodzież szkolna – głównie ze szkół, którego patronami są powstańcy styczniowi.

23 stycznia Prezydent Polski Andrzej Duda i Prezydent Litwy Gitanas Nausėda upamiętnili 160. rocznicę wybuchu Powstania Styczniowego podczas uroczystości przy Bramie Straceń. List od Prezydenta Ukrainy Wołodymyra Zełenskiego odczytał Ambasador Ukrainy w Polsce

Wasył Zwarycz. Muzeum Niepodległości w Warszawie otrzymało również list z podziękowaniami z Biura Kultury i Dziedzictwa Narodowego Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej za współpracę przy organizacji i realizacji oficjalnych obchodów na Cytadeli Warszawskiej.

25 stycznia zorganizowano Sympozjum Naukowe, w którym wzięło udział ponad 30 prelegentów. Na otwarciu sympozjum obecni byli również przedstawiciele władz samorządowych: Aleksander Ferens – burmistrz Dzielnicy Śródmieściem i Zbigniew Czaplicki reprezentujący Samorząd Województwa Mazowieckiego, a także Dyrektor Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego – dr Janusz Gmitruk. Niżej podpisany wręczył albumy pt. „Powstanie Styczniowe” jakie wydano w serii „Polskie Powstania Narodowe” w podziękowaniu pracownikom Muzeum Niepodległości za zorganizowanie tegorocznych obchodów.

W serii wydawniczej „Przypomnienia” wydano reprinty wydawnictw archiwalnych: Augusta Sokołowskiego „Powstanie Styczniowe 1863–1864” – edycja pierwotna w Wiedniu, pod koniec XIX wieku, Józefa Dąbrowskiego, pisującego pod ps. J. Grabiec, „Powstanie Styczniowe 1863–1864” wydane przez J. Mortkowicza w Warszawie w 2021 roku oraz „Powstanie Styczniowe” Mieczysława Gawlika, które ukazało się w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich, Lwów, Warszawa, Kraków 1925.

26 stycznia odbyły się warsztaty plastyczne dla dzieci i młodzieży szkolnej. Przed przystąpieniem do rysowania uczniowie wysłuchali krótkiego wprowadzenia historycznego połączonego z oprowadzeniem po ekspozycji stałej. Dzięki takiemu przygotowaniu mogli oni tworzyć swoje dzieła inspirowane historią Powstania Styczniowego. Finałowe prace zostały nagrodzone publikacjami Muzeum Niepodległości. Tego samego dnia spacerem zakończyliśmy główne obchody 160. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego. Przy świetle pochodni zrekonstruowano Drogę Straceń, którą odbywali więźniowie Cytadeli Warszawskiej skazani na śmierć.

Rok Powstania Styczniowego nie kończy się jednak wraz ze styczniem. Muzeum Niepodległości w Warszawie w przeciągu 2023 roku planuje również wydanie publikacji naukowych i katalogów wystaw. Zorganizowana zostanie również wystawa pokonkursowa plakatów upamiętniających Powstanie Styczniowe i towarzyszących obchodom rocznicowym.

Tadeusz Skoczek

Weronika Krzemień

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Pamięć o Powstaniu Styczniowym w zabytkach

ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie

Wystawa czasowa pt. „Pamięć o Powstaniu Styczniowym w źródłach pisanych i zabytkach ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie” zaprezentowana została w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. Na ekspozycji zostały ukazane różne formy kultywowania pamięci o tym historycznym wydarzeniu, a przede wszystkim o ludziach biorących w nim udział, którzy często oddali swoje życie za niepodległość Polski. Wśród zabytkowych obiektów zaprezentowano biżuterię patriotyczną, pamiątkowe medale, druki okolicznościowe, a także unikatowe pamiątki po więźniach Cytadeli Warszawskiej, do tej pory przechowywane w magazynach muzealnych i rzadko eksponowane. Przeważająca część zbiorów, dotycząca upamiętnienia Powstania Styczniowego, dostępna jest dla zwiedzających na ekspozycjach stałych w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej oraz w głównej siedzibie Muzeum Niepodległości w Warszawie – w Pałacu Przebendowskich / Radziwiłłów. Aby nie pozbawiać wystaw stałych tych ważnych eksponatów, wykorzystano wielkoformatowe wydruki, zawierające ich wizerunki w powiększeniu i opatrzone tekstami merytorycznymi. W tym celu wykorzystano plansze z wystawy czasowej pt. „Powstanie Styczniowe. Wydarzenie, które ukształtowało kanon symboliki patrio-

tycznej. Biżuteria patriotyczna w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie”¹. Dodatkowo przygotowano kilka tekstów kuratorskich, mających na celu zasygnalizowanie najważniejszych aspektów dotyczących pamięci o uczestnikach Powstania Styczniowego.

Biżuteria patriotyczna i inne pamiątki z 2. połowy XIX wieku

Żałoba narodowa była odpowiedzią polskiego społeczeństwa na wzrost represji ze strony rosyjskiego zaborcy. Pierwsze jej przejawy pojawiły się po brutalnej pacyfikacji manifestacji warszawskich, które miały miejsce 25 i 27 lutego oraz 8 kwietnia 1861 roku. Wydarzenia te, spowodowane pogarszającymi się nastrojami społecznymi, zapowiadały wybuch Powstania Styczniowego. Dla uczczenia pamięci Pięciu Poległych – zabitych podczas manifestacji 27 lutego 1861 roku – wybito kilka serii medalików. Na awersie zwyczajowo przedstawiano Matkę Boską z Dzieciątkiem z inskrypcją w otoku „Pod Twoją Obronę Uciekamy Się”, z kolei na rewersie najczęstszym motywem był złamany krucyfiks – symbol niewoli, nawiązujący również do krzyża niesionego podczas demonstracji, który został sprofanowany². Na odwrocie w otoku umieszczano zwykle napis „Ojcie Ratuj! Boże Błogosław Polskę”. Kompozycje uzupełniano symbolami religijno-patriotycznymi: koroną cierniową, gałęzią palmową i orłem w koronie. Oprócz opisanych medalików, wykonywano również różnego rodzaju krzyże pamiątkowe. Wykorzystywana symbolika kojarzyła ze sobą mękę Chrystusa na krzyżu z prześladowaniami i zniewoleniem, jakie spotkały Polskę ze strony zaborców.

¹ Wystawa prezentowana w Galerii W–Z od 25 stycznia do 18 lutego 2021 r. Wydany został również katalog wcześniejszej wystawy pt. „Polska biżuteria patriotyczna”, eksponowanej w Muzeum Niepodległości w Warszawie od maja do sierpnia 2011 r.

² Wojciech Postuła, *Tobie Polsko. Polska biżuteria Patriotyczna 1860–1918 i Pamiątki Narodowe XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Graf-ika, Warszawa 2020 (wyd. 2), s. 33.

Na wystawie wyeksponowano dwa unikatowe obiekty wykonane przez więźniów X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej³. Pierwszym z nich jest krucyfiks ulepiony z czarnego chleba i osadzony na drewnianej podstawie od lichtarza. Wykonany został w więzieniu przez Adama Majewskiego, komisarza Rządu Narodowego w Powstaniu Styczniowym. Drugim niezwykle interesującym obiektem jest bransoletka z chleba wykonana przez Eustachego Czarnowskiego Majewskiego. Składa się z 28 różnej wielkości zdobionych paciorków nawleczonych na sznurek i połączonych dwoma ogniwkami. Na nich umieszczono dedykacje o treści: „Pamiętka Cierpień 186[4] w Więzieniu Cytadeli. Dla mojej córki Izabelli” oraz „Pamiętka dla mojej córki Izabelli”. Bransoletka zdobiona jest symbolami wiary, nadziei i miłości.

Udział kobiet w Powstaniu Styczniowym

„Ciche bohaterki” to określenie, którego użyła Maria Bruchnalska w swoim opracowaniu na temat udziału kobiet w Powstaniu Styczniowym, wydanym w 1933 roku. We wstępie do swojej książki napisała:

Wiele piór opracowywało dzieje 1863 r. i znaczny jest dorobek pamiętników, skreślonych przez uczestników tej walki o wolność. Mało w nich jednak bezstronności, a jeszcze mniej uwzględniania udziału w tych zmaganiach, podjętych przez kobietę polską. W zapiskach powstańczych czyta się wprawdzie tu i ówdzie rzucone jakby mimochodem słowa uznania lub zgryźliwej krytyki, z podobnych jednak uwag nie ma się zgoła wyobrażenia i całokształtu o akcji niewiast naszych⁴.

³ Patrz: *Katalog*: nr 14 i 15.

⁴ Maria Bruchnalska, *Ciche bohaterki. Udział kobiet w powstaniu styczniowym (Materjały)*, t. 1, Wydawnictwo św. Michała Archanioła, Miejsce Piastowe 1933, s. 3.

Maria Bruchnalska do udziału w Powstaniu Styczniowym zalicza różne formy aktywności, jakie podejmowały Polki: walkę z bronią w rękę, służbę kurierską, udział w demonstracjach patriotycznych, tworzenie i współuczestnictwo w wielu komitetach organizujących pomoc finansową i medyczną dla powstańców i ich rodzin, sprawowanie opieki nad więźniami politycznymi, a także ostentacyjne noszenie oznak „żałoby narodowej” czy agitację polityczną poprzez wywieranie presji społecznej, szczególnie na mężczyzn, którzy nie przyłączyli się do powstania. Aktywną działalnością na rzecz Powstania Styczniowego wykazały się również pielęgniarki oraz zakonnice. Warto pamiętać, że kobiety za udzielanie pomocy powstańcom były więzione i skazywane na katorgę i zsyłkę na Sybir. Niektóre z nich były przetrzymywane w więzieniu w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Na wystawie zaprezentowano sylwetki wybranych kobiet, które uczestniczyły w Powstaniu Styczniowym.

Henryka Pustowojtówna⁵ po brawurowej ucieczce z aresztu domowego za udział w manifestacjach patriotycznych w 1861 roku, wstąpiła do oddziału Mariana Langiewicza. Przybrała pseudonim Michał Smok i nosiła męski mundur, choć jej towarzysze broni doskonale zdawali sobie sprawę z jej płci, budziła wśród nich powszechny podziw i szacunek ze względu na swój hart ducha i odwagę. Brała udział w trzech bitwach: pod Małogoszczem, pod Chrobrzem i pod Grochowskimi w 1863 roku. Po aresztowaniu Mariana Langiewicza starała się bezskutecznie o jego uwolnienie. Po odejściu z szeregów powstańczych wyemigrowała najpierw do Pragi, później do Szwajcarii i ostatecznie osiadła w Paryżu. Aby móc utrzymać się finansowo, zajęła się tworzeniem kwiatowych kompozycji. W latach 1870–1871 wzięła udział w wojnie francusko-pruskiej i Komunie Paryskiej jako sanitariuszka, za co została odznaczona Krzyżem Zasługi i nagrodzona dyplomem dziękczynnym przez Towarzystwo Niesienia Pomocy Morskiej i Lądowej.

⁵ Ibidem, s. 222–236.

Maria Piotrowiczowa (z Rogalińskich)⁶ pochodziła z rodziny o silnych tradycjach patriotycznych – ojciec Zygmunt Rogaliński uczestniczył w Powstaniu Listopadowym. Po ślubie z Marcinem Michalskim, wraz z mężem zaciągnęła się do oddziałów powstańczych. Zginęła w bitwie pod Dobrą 24 lutego 1863 roku. Jak się okazało była wtedy w ciąży bliźniaczej. Ta tragiczna śmierć prawdopodobnie doprowadziła do podjęcia ostatecznej decyzji przez Wydział Wojny Rządu Narodowego o zakazie przyjmowania kobiet do oddziałów powstańczych.

Jadwiga Prendowska (z Wojciechowskich)⁷ pełniła służbę kurierską w oddziale Mariana Langiewicza, była również organizatorką komitetu niewiast w powiecie iłżeckim i kuratorką szpitali powstańczych. Za swą pomoc w oddziale była nazywana „matką obozu”. Więziona była w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej od września 1863 do grudnia 1864. Zesłana do Kun-guru w Guberni Permskiej. Autorka pamiętnika pt. *Moje wspomnienia*, stanowiącego żywy dokument epoki – wiernie opisuje w nim wydarzenia i osoby, z którymi współpracowała. Świadcstwo jej pobytu w Cytadeli jest unikatowe na skalę gatunku kobiecych memuarów.

Wanda Umińska (z Wolskich)⁸ była zaangażowana w działalność konspiracyjną i pomocową – w mieszkaniu Umińskich w Warszawie odbywały się zebrania kółek konspiracyjnych. Współpracowała początkowo z Kazimierą Ziemięcką, potem została aktywną członkinią tzw. Piątek organizowanych przez Sewerynę Duchińską. W ich ramach zbierała datki pieniężne i organizowała pomoc materialną dla więźniów Cytadeli Warszawskiej, uczestniczyła także w akcji pomocy na rzecz zesłańców na Syberii. Po wybuchu powstania została kurierką Rządu Narodo-

⁶ Ibidem, s. 236–241.

⁷ Jadwiga Prendowska, *Moje wspomnienia*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1962.

⁸ Jolanta Załączny, *Wanda Umińska (1841–1926) Biografia aktywistki, patriotki, strażniczki sumień*, [w:] eadem, *Biografie godne pamięci*, Wydawnictwo Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2020, s. 195–211; Emil Noiński, *Aktywność społeczna Wandy z Wolskich Umińskiej (1841–1926) w świetle jej wspomnień i zapisków pamiętnikarskich*, [w:] *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX w. Stan badań i perspektywy*, pod red. Małgorzaty Dajnowicz i Adama Miodowskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020, s. 73–91.

wego. Jeździła z rozkazami z Warszawy na Lubelszczyznę, pomagała w transporcie broni, niosła pomoc ukrywającym się powstańcom, przechowywała dokumenty Rządu. Wzięła także udział w walce zbrojnej w oddziale „Lelewela”. Od 1883 roku zaangażowała się w prace Kobiecego Koła Oświaty Ludowej, współpracując m.in. z Marią Konopnicką. Pracowała wówczas także w ochronkach i czytelnich. W okresie międzywojennym działała na rzecz organizacji kombatanckich, szczególnie w Stowarzyszeniu Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania 1863 r. W 1924 roku znalazła się na liście Weteranów Powstania Styczniowego, rok później została odznaczona Krzyżem Oficerskim Orderu Polonia Restituta. W zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie znajduje się kolekcja ponad 250 fotografii należących wcześniej do Wandy Umińskiej, na których sportretowana jest Warszawa 2. połowy XIX wieku.

Weterani 1863

Byłem wychowany wśród wspomnień roku 1863 i przez jego uczestników. Żołnierzy obecnych uważam za duchowych synów powstańców i dlatego wydałem już rozkazy, aby wojsko wzięło udział w uczczeniu pamięci Powstania.. (...) Dla nas, żołnierzy wolnej Polski, powstańcy 1863 roku są i pozostaną ostatnimi żołnierzami Polski walczącej o swoją swobodę, pozostaną wzorem wielu cnót żołnierskich, które naśladować będziemy⁹.

Józef Piłsudski

Kilka lat po upadku Powstania Styczniowego zaczęto zakładać stowarzyszenia pomocy dla jego weteranów. We Lwowie w 1888 roku powstało Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania. Pięć lat później w Krakowie utworzono Przytulisko Uczestników Powstania

⁹ Za: Krzysztof Dunin-Wąsowicz, *Kult tradycji i opieka nad weteranami powstania 1863 roku w okresie międzywojennym*, „Przegląd Historyczny” 1991, t. 82, nr 2, s. 269, 270.

z roku 1863/1864. Następnie w Poznaniu w 1913 roku powstało Towarzystwo Opieki nad Weteranami. W Warszawie istniało Schronisko Weteranów na Pradze. Zakładano też świetlice, w których weterani mogli spotykać się i spędzać wspólnie czas. Prężnie działało Towarzystwo Przyjaciół Weteranów 1863 r., zbierając fundusze zapomogowe, zarówno dla weteranów jak i wdów po powstańcach, które wydawało w tym celu pocztówki i różnego rodzaju publikacje m.in. tekę plansz Artura Grottgera, *Rocznik Weteranów 1863*. Wydawnictwa te często były opatrzone opisami, które wprost mówiły o bardzo trudnej sytuacji finansowej wdów i weteranów 1863, licząc tym samym na pomoc rodaków¹⁰.

Weterani Powstania Styczniowego w okresie II Rzeczypospolitej Polskiej stanowili dla ówczesnego społeczeństwa żywe pomniki historii. Józef Piłsudski poczynił wiele starań, aby upamiętnić poświęcenie powstańców z okresu 1863–1864 i zapewnić im godny byt w niepodległym państwie¹¹. W 1919 roku Sejm Ustawodawczy przyznał zarejestrowanym weteranom emerytury i prawo do noszenia munduru. W tym samym roku wszystkim weteranom nadano stopień oficerski. Pierwszy wzór munduru z 1920 roku miał krój czamary, dwa lat później zmieniono go na surdut¹². Mundur wykonany był z granatowego sukna. Nakryciem głowy weteranów były rogatywki z charakterystycznym orzełkiem z literą „W” na piersi oraz datą „1863” na tarczy. Weterani brali udział w obchodach większości świąt państwowych i wydarzeniach o charakterze patriotycznym w okresie II RP, m.in. byli obecni na pogrzebie Nieznanego Żołnierza w Warszawie, uroczystości złożenia urny z sercem Józefa Piłsudskiego na cmentarzu na

¹⁰ Więcej na ten temat: Anna Myślińska, *Wydawnictwa legionowe związane z powstaniem styczniowym*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2013, z. 31, s. 81–91.

¹¹ Więcej na ten temat: Beata Michalec, Świadomość wspólnoty narodowej. Pamięć o Powstaniu Styczniowym w dwudziestoleciu międzywojennym, [w:] *Powstanie Styczniowe. Kraj i Litwa pogrążyły się w żałobie narodowej*, red. Beata Michalec i Tadeusz Skoczek, Wydawnictwo Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2022, s. 11–24.

¹² T. Zawistowski, *Orły weteranów Powstania Styczniowego*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/niepodleglosc/39394,Orly-weteranow-Powstania-Styczniowego.html> [dostęp: 09.02.2023].

Rossie w Wilnie czy pochodach w święto Konstytucji 3 Maja w Warszawie. Zgodnie z rozkazami Józefa Piłsudskiego żyjącym weteranom Powstania Styczniowego nadano Krzyż Niepodległości z Mieczami. W 1933 roku odbył się również uroczysty pochód pod krzyż Traugutta, gdzie uhonorowano w ten sam sposób poległych i zmarłych powstańców.

Wśród prezentowanych zabytków na wystawie, w części poświęconej weteranom, na szczególną uwagę zasługuje pamiątkowy krzyż ustanowiony przez Komitet Obywatelski Obchodu 70-lecia Powstania Styczniowego w Warszawie¹³. Nadawany był przez Kapitułę na wniosek miejscowych ogniw Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania 1863/64 i Komitetu Obywatelskiego 70-lecia Powstania Styczniowego. Łącznie nadano 258 odznak żyjącym weteranom powstania 1863 roku. Noszony był na gładkiej ciemnoczerwonej wstążce na lewej piersi po orderach i odznaczeniach państwowych. Każdy krzyż posiadał swój wygrawerowany numer na rewersie. Awers zdobiony był godłem z herbami Polski, Litwy i Rusi utrzymanym w stylu modernistycznym. Projekt Józefa Ryszkiewicza-Świrysza nawiązywał w sposób nowoczesny do pieczęci Rządu Narodowego z okresu Powstania Styczniowego.

Muzeum w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej

„Muzeum niewoli”. Powiedzmy od razu, że lepiej „muzeum walki o niepodległość”, walką bowiem, nieustającą ani na chwilę, był cały okres naszej niewoli. (...) Prowadził ten dziwny pochód, w jednej tylko Polsce możliwy i w jednej tylko Polsce zrozumiały, niegdyś więzień w tym samym gmachu, dzisiaj naczelnik państwa, Józef Piłsudski. (...) odnajduje celę, w której więziła go broniąca caratu przemoc rosyjska i celę tę oddaje pod opiekę przyszłemu Muzeum walki o niepodległość... (...) Cele te powinny być zachowane tak, jak

¹³ Patrz *Katalog*: nr 44.

są. Po tych korytarzach powinny wędrować pokolenia i patrzeć i nie zapominać, bo „juvat nieminisse praetororum molorum”, bo narodowi taka pamięć w przeszłości potrzebna jest dla jego przyszłości. (...)

Powyższe cytaty pochodzą z artykułu prasowego zamieszczonego w „Kurjerze Warszawskim” 11 lipca 1919 roku, którego autor zrelacjonował wizytę Józefa Piłsudskiego na Cytadeli Warszawskiej¹⁴. Naczelnik Państwa w tym samym roku wystosował polecenie stworzenia w X Pawilonie archiwum wojskowo–historycznego, muzeum oraz sal odczytowych i wykładowych. Powołano Komisję do Spraw Pamiątek Narodowych w Cytadeli Warszawskiej, w której, z ramienia Ministerstwa Kultury i Sztuki, występował malarz Eligiusz Niewiadomski – późniejszy zabójca Prezydenta RP Gabriela Narutowicza, rozstrzelany na mocy wyroku sądowego z 1923 roku właśnie na Cytadeli¹⁵.

W wyniku prac Komisji już w 1920 roku można było, po uzyskaniu przepustki, zwiedzać wschodnie skrzydło X Pawilonu z celami Józefa Piłsudskiego i Romualda Traugutta. Mieścił się w ich pobliżu użytkowany nadal areszt wojskowy – władze wojskowe pragnęły zachować całkowitą kontrolę nad Cytadelą. W pozostałej części budynku (ok. 70% gmachu) znajdowały się mieszkania dla oficerów i podoficerów. W latach 30. XX wieku kilkakrotnie z inicjatywą stworzenia muzeum w X Pawilonie występowało Stowarzyszenie Byłych Więźniów Politycznych, jednak ze względu na konflikt polityczny między obozem piłsudczyków a działaczami wywodzącymi się z PPS, placówka muzealna nie powstała.

Po zakończeniu II wojny światowej X Pawilonem Cytadeli Warszawskiej nadal dysponowało wojsko. W latach 50. XX wieku snuto plany o utworzeniu Muzeum Rewolucji, którego X

¹⁴ Za: Jerzy Wągradzki, *Józef Piłsudski w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej*, „Niepodległość i Pamięć” 1994, r. 1, nr 1, s. 35–36.

¹⁵ Idem, *Jubileusz Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej*, „Niepodległość i Pamięć” 1995, r. 2, nr 1, s. 227–228.

Pawilon stanowiłby jedynie aneks¹⁶. W 1950 roku przebudowano Bramę Straceń, nadając jej charakter mauzoleum, poprzez dodanie zaokrąglonego muru, tablic memoratywnych oraz monumentalnego znicza. Po śmierci Bolesława Bieruta KC PZPR ogłosiło zamiar przeniesienia prochów najważniejszych działaczy ruchu robotniczego na stoki Cytadeli. Jednocześnie trwały starania o przejęcie X Pawilonu przez Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie z rąk wojskowych. W tych staraniach Muzeum wspierał Zakład Historii Partii przy KC PZPR. Budynek oficjalnie został przekazany MHPRR w 1962 roku i od razu przystąpiono do prac rekonstrukcyjnych i konserwatorskich, poprzedzonych szeroko zakrojonymi kwerendami archiwalnymi¹⁷.

W dniu 22 stycznia 1963 roku, w 100. rocznicę wybuchu Powstania Styczniowego, otwarto Muzeum w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej – oddział Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie. Otwarcie nowego muzeum było związane z przygotowaniami do obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego¹⁸. We wschodnim skrzydle przygotowano dla zwiedzających dwie wystawy: „Powstanie Styczniowe 1863 roku” oraz „Początki ruchu socjalistycznego na ziemiach polskich – Wielki Proletariat”. W uroczystym otwarciu pierwszej ekspozycji uczestniczyli przedstawiciele najwyższych władz państwowych i partyjnych z I sekretarzem KC PZPR Władysławem Gomułą na czele. We wstępie do wspólnego katalogu dwóch wystaw wymieniono obok siebie uczestników Powstania Listopadowego, Wiosny Ludów, Powstania Styczniowego, członków Wielkiego Proletariatu, SDKPiL i PPS oraz „wybitnych działaczy rosyjskiego i międzynarodowego ruchu robotniczego, którzy wspólnie z Polakami walczyli pod

¹⁶ Ibidem, s. 232.

¹⁷ Więcej na ten temat: Stefan Król, *Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej*, „Muzea Walki. Rocznik Muzeów Historii Walk Rewolucyjnych i Narodowo-Wyzwoleńczych” 1968, r. 1, s. 75–87.

¹⁸ Ewa Rzeczkowska, *W setną rocznicę. Obraz Powstania Styczniowego w wybranych peerelowskich tytułach prasowych*, „Teka Komisji Historycznej” 2013, t. 10, s. 117–135.

hasłem „Za naszą i waszą wolność”. Głównym celem nowego Muzeum było kreowanie fałszywej narracji o sojuszu narodu rosyjskiego i polskiego w walce przeciw caratowi. W 1969 roku budynek został w pełni zrekonstruowany i dostosowany do prezentowania ekspozycji stałej, obejmującej okres walk „o niepodległość i socjalizm” w latach 1830–1925. Władze PRL chciały widzieć Cytadelę Warszawską przede wszystkim jako miejsce cierpień bojowników o socjalizm i działaczy ruchu robotniczego. X Pawilon spełniał funkcję ideologiczno–dydaktyczną i cieszył się dużą popularnością wśród zwiedzających.

Na wystawie przedstawiono wiele aspektów upamiętnienia Powstania Styczniowego – zarówno jako wydarzenia historycznego jak i jego uczestników – powstańców i weteranów. Temat jest niezwykle szeroki, dlatego na tak małej przestrzeni wystawienniczej, kuratorzy zasygnalizowali zwiedzającym pewne jego wątki z nadzieją, że zachęcą tym samym do samodzielnego zgłębienia tego zagadnienia.

Weronika Krzemień

13. pamiątek z okresu Powstania Styczniowego

ze zbiorów Biblioteki Muzeum Niepodległości w Warszawie

W zbiorach Biblioteki Muzeum Niepodległości w Warszawie znajduje się ponad 70. pamiątek dotyczących okresu Powstania Styczniowego. Trzydziestu z nich to druki specjalne tzw. cymelia. Prezentowane pamiątki, pisane przez obserwatorów wydarzeń jawią się jako nieocenione źródło dla badaczy epoki. Ich autorzy w większości jako naoczni świadkowie przedstawiali na kartach wydarzenia niezwykle ważne dla odrywania interesującej nas historii. Wydawnictwa o których mowa przechowywane w Bibliotece Muzeum Niepodległości są w różnym stanie zachowania. Należy jednak podkreślić, że interesujące nas druki są przechowywane zgodnie z obowiązującymi przepisami. Ich karty są już pożółkłe, oprawy podniszczone i niektóre powinny w najbliższym czasie trafić do konserwacji. Dodatkowo eksponowane wydania bez wątpienia będą przydatne dla historyków zajmujących się epoką powstaniową i jak się wydaje dla bibliofilów, literaturoznawców, językoznawców, geografów i odkrywców z innych dziedzin. Warto też zmierzyć się z ich porównaniem na różnych polach badawczych a także przepro-

wadzeniem krytycznych edycji opatrzonych aparatem naukowym. Wiadomo, że część z nich doczekała się wznowień jednak nie zawsze zgodnych z wymogami edytorskimi.

1.

Pierwszym prezentowanym pamiętnikiem na który watro zwrócić uwagę jest niedużych rozmiarów rejestr zdarzeń – *Marzenia: pamiętnik o ruchu partyzanckim w województwie grodzieńskim w 1863 i 1864 r.* autorstwa Ignacego Aramowicza¹. Znajduje się on jak pozostałe w zbiorach Biblioteki MN:

Aramowicz, Ignacy (?–post 1870), *Marzenia: pamiętnik o ruchu partyzanckim w województwie grodzieńskim, w 1863 i 1864 r.* – [s.l.:s.n.], 1865. – [4], 84 s.; 21 cm. – sygn. 5704 cim.

Pamiętnik opisuje losy powstańcze naszego bohatera w sposób szczególny. Autor wspomnień na 84 stronach informuje nas o losach swojego oddziału a także ludzi z nim związanym. Na wielu kartach wymienia też informacje zasłyszane o przygodach innych towarzyszy broni. Tekst jest napisany jasnym i przejrzystym językiem dobrze zrozumiałym. Dowiadujemy się z niego o wielu szczegółach o ukształtowaniu terenu na terenach obwodu grodzieńskiego. Dużo czytamy o nazwach wsi, folwarków i miejscowości a także lokalnych obyczajach. W tekście odnajdziemy też wiele danych dotyczących aprowizacji i zaopatrzenia wojsk powstańczych. Aramowicz, jak się wydaje, znał doskonale realia działań wojennych i świetnie na stronach swojego pamiętnika nas z nimi zapoznaje. Ciekawostką jest też zamieszczanie tekstów przyśpiewek powstańczych odśpiewywanych na polu walki jak też w obozach. „...Niech żyją w pamięci piosenki ówczesne ! Jedna: Młodzież nasza zawsze dzielna na moskali iść gotowa;

¹ Ignacy Aramowicz, *Marzenia: pamiętnik o ruchu partyzanckim w województwie grodzieńskim. w 1863–1864 r.*, Drukarnia Ojczyzny, Bendlikon 1865, ss. 84., zobacz biogram autora opracowany przez Piotra Bajko w: *Polski Słownik Biograficzny, t.1*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1935, s. 148.

za to pamięć nieśmiertelna w pokolenia się przechowa...”². Pamiętnik został napisany chronologicznie i został podzielony na części opisujące zmagania partyzanckie, odpowiednio zatytułowane: Ruch oddziału grodzieńskiego do 17 maja, Ruch oddziału wołkowyskiego do 12 czerwca, Ruch oddziału prużańskiego, Ruch oddziału kobryńskiego, Ruch oddziału brzeskiego, Ruch oddziału kobryńsko-brzeskiego, Ruch oddziału słonimskiego do 20 sierpnia, Ruch Langiewicza od 16 czerwca, Ruch Barancewicz i Ejtmowiczów, Ruch Kobylńskiego, Ruch ostatni.

2.

Kolejnym pamiętnikiem są *Notatki osobiste Władysława Bentkowskiego z roku 1863 (z trzema mapkami i życiorysem autora)*. Praca ta ukazała się w serii Biblioteczka Legionisty Tomik II. i III. Pod. Red. Prof. Uniw. Jagiel. Dr. Wacława Tokarza, Kraków 1916, nakładem Centralnego Biura Wydawnictw N.K.N.. Skatalogowana w Bibliotece MN:

Bentkowski, Władysław (1817–1887), Notatki osobiste Władysława Bentkowskiego z roku 1863. – Kraków: Centralne Biuro Wydawnictw N. K. N., 1916. – 189 s., [3] k. tabl.; 19 cm.– sygn. 5686 cim; 12173; 14551

Jak czytamy w przedmowie do wydania niniejszej pracy, Władysław Bentkowski urodził się w Warszawie 24 września 1817 roku (zm. 2 października 1887 w Poznaniu). Już jako nastolatek brał czynny udział w zmaganiach z Moskalami podczas Powstania Listopadowego³. Dowiadujemy się też, że znał się on jak mało kto na rzemiośle wojskowym co niewątpliwie dawało mu łatwość w pisaniu tak szczegółowych informacji o działaniach zbrojnych. Wydarze-

²Ignacy Aramowicz, op. cit., s. 21–22.

³Władysław Bentkowski, *Notatki osobiste Władysława Bentkowskiego z roku 1863 (z trzema mapkami i życiorysem autora)*, Centralne Biuro Wydawnictw N.K.N., Kraków 1916, s. 7. Zobacz biogram Bentkowskiego w : Henryk Jabłoński, *Polski Słownik Biograficzny t.1*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1935, s. 442–443.

nia są opisywane chronologiczne i szczegółowo od marca 1863 roku, nie brak w nich opisów ukształtowania terenu, uzbrojenia, wyglądu jak i składów osobowych poszczególnych oddziałów. Wydanie pamiętnika nie jest pełne, opuszczono w nim wstęp i zakończenie⁴. Na ostatnich kartach tego wydania znajdują się trzy mapki odręcznie narysowane, przedstawiające zmagania i rozlokowanie wojsk powstańczych i ich wrogów tj. Szkic powstania pod Chrobrzem, Szkic pod Grochowskimi między Langiewiczem a Czngiernym 1863, Dyktatura Langiewicza marsze obu armii od 1 do 9 marca 1863⁵.

3.

Następnym interesującym świadectwem epoki jest tekst Feliksa Borkowskiego *Przeżycia i wspomnienia uczestnika powstania polskiego z 1863–4 roku*.

Borkowski, Feliks (1840–?), *Przeżycia i wspomnienia uczestnika powstania polskiego z roku 1863–4*. – Kraków: nakł. Aut., 1904. – 30 s., 1 k. tabl.; 22 cm. – sygn. 5718 cim.

Ten niewielki dziennik liczący zaledwie 30 stron został wydany przez autora własnym sumptem w 1904 r. w Krakowie⁶. Doczekał się on też wydania w roku 1910 we Lwowie⁷. Autor wydając swoje wspomnienia liczył na zarobek, ponieważ jak pisał jego sytuacja materialna nie była wówczas zbyt ciekawa. „Pomoc dajcie mi Rodacy ! ...dochód zaś z niniejszej broszury stanowić ma moją dalszą egzystencję...”⁸. Pamiętnikarz ten w swojej relacji zwracał m. in. uwagę na problemy z dowodzeniem i niesnaskami wśród przywódców powstania, bardzo

⁴ Ibidem., S. 9.

⁵ Ibidem, s. 190–193.

⁶ Feliks Borkowski, *Przeżycia i wspomnienia uczestnika powstania polskiego z 1863–4 roku*., Nakł. Autora, Kraków 1904, ss. 30.

⁷ Feliks Borkowski, *Przeżycia i wspomnienia uczestnika powstania polskiego z 1863–4 roku*., Nakł. Autora, Lwów 1910, ss.30.

⁸ Feliks Borkowski, *Przeżycia i wspomnienia uczestnika powstania polskiego z 1863–4 roku*., Nakł. Autora, Kraków 1904, słowo wstępne po karcie tytułowej do niniejszego wydania.

nad tym ubolewał lecz jak pisał, szedł dalej według rozkazów. Tekst jest napisany prostym językiem trafiającym do odbiorcy w zrozumiały sposób, nie jest jednak opatrzony przypisami i aparatem krytycznym.

4.

Pamiętnikiem napisanym przez zwykłego uczestnika powstania jest tekst *Wspomnienia chłopca – powstańca* autorstwa Jana Ignacego Drygasa. Wydanie z którego korzystałem liczy 118 stron, zostało opublikowane w Krakowie w 1913 roku i opracowane przez Piotra Justyna Sokulskiego⁹.

Drygas, Ignacy Jan; Sokulski, Justyn Piotr (1872–1949). Oprac., Wspomnienia chłopca–powstańca. – Kraków: [s.n.], 1913. – 112 s.; 18 cm. – sygn. 5712 cim.; 9109 cim.; 14544.

Nasz parobek ze wsi Żimna Woda, urodzony najprawdopodobniej w 1841 roku w chwili pisania swoich wspomnień miał już 21 lat i został powołany do wojska Pruskiego¹⁰. Wraz z około 40 innymi chłopami został skoszarowany w Ostrowie (ówczesne miasto powiatowe w zaborze pruskim) gdzie odbył wojskowe szkolenie. Tam dowiedziawszy się o powstaniu po drugiej stronie granicy udał się wraz z 23. kompaniami w stronę granicy, żeby przedostać się na rosyjską stronę i walczyć za ojczyznę. Prezentowany pamiętnik wydaje się bardzo ciekawy, jest szczerze i prostolinijnie napisany. Ważna jednak wydaje się też praca redaktora tego tomu, który naniósł przypisy objaśniające często niezrozumiałe słownictwo. Jan Dygas wpłatał bowiem w swój tekst słowa pospolicie używane, często mające swe korzenie w językach niemieckim czy rosyjskim. Zdarzają się też zwyczajowo używane przez autora nazwy miejsc i miejscowości, których pochodzenie i położenie należało wyjaśnić. Redaktor Sokulski

⁹ Jan Ignacy Drygas, *Wspomnienia chłopca–powstańca*, Piotr Justyn Sokulski (oprac.), Kraków 1913, ss. 112.

¹⁰ Ibidem, s. 3.

w przypisach przybliży nam też historyczne postaci występujące we wspomnieniach chłopów powstańców.

5.

Bardzo ważnym pamiętnikiem z wydarzeń nas interesujących jest niewątpliwie tekst Franciszka E. von Erlacha .

Erlach–Franz L. von (1819–1889); Gagatka, Jan Tł.; Tokarz, Wacław (1873–1937) Tł., Partyzantka w Polsce w r. 1863 w świetle własnych obserwacji, zebranych na teatrze walki od marca do sierpnia 1863 r. – Warszawa: M. Arcta, 1919. – 239 s. 5 tabl.; 20 cm. – sygn. 5707 cim.

Wydanie zostało opublikowane w Warszawie nakładem wydawnictwa M. Arcta w roku 1919 i liczy 239 s. Prezentowany tom ukazał się w znanej serii Biblioteka Legionisty pod red. Prof. Uniw. Jagiel. Dr. Wacława Tokarza. Relacja ta w oryginale została napisana w języku niemieckim i została przełożona przez dr. Jana Gagatkę i wspomnianego wyżej redaktora dr. Wacława Tokarza. Pamiętnik ten określany mianem raportu wydarzeń został wysoko oceniony przez współczesnych odbiorców w tym – więzionego w Cytadeli Warszawskiej Agatona Giller¹¹. Jak czytamy we wstępie wartość pamiętnika (relacji) polega głównie na tym, że jest to opis naocznego świadka (artylerzysty), cudzoziemca, patrzącego świeżym okiem na wydarzenia powstaniowe. Pamiętnik został wydany z należytych uznaniem wymogów edytorskich. Oprócz wspomnianego wyżej aparatu krytycznego, zawiera szczegółowy spis treści który ułatwia jego studiowanie.

¹¹ Franciszek E. von Erlach, *Partyzantka w Polsce w r. 1863 w świetle własnych obserwacji, zebranych na teatrze walki od marca do sierpnia 1863 r.*, M. Arcta, Warszawa 1919, s. 5.

6.

Seweryn Gąsecki to autor kolejnych wspomnień z Powstania Styczniowego. W 1895 roku w Poznaniu ukazała się jego relacja opatrzona tytułem *Pamiętniki Seweryna Gąseckiego powstańca z roku 1863/64*¹². Ta licząca 55 stron broszura wydana została nakładem i czcionkami W. Simona a została spisana przez Zygmunta Słupskiego¹³ w Nowym Jorku roku 1894.

Gąsecki, Seweryn (1838–?); Słupski, Zygmunt Światopełk (1852–1928), Pamiętniki Seweryna Gąseckiego powstańca z roku 1863/64. – Poznań: nakł. i czcionkami W. Simona, 1895. – [2], 55 s., [5] k. tabl.; 22 cm. – sygn. 5702 cim; 6762 cim.

Pan Seweryn Gąsecki po wielu namowach zdecydował się opowiedzieć swoją powstańczą historię „...także, nareszcie zdecydował się opowiedzieć mi swe przygody, które skwapliwie zaraz spisałem i tu szanownym czytelnikom podaje...”¹⁴. Zygmunt Słupski spisał niesamowitą relację, która warta jest wnikliwego przestudiowania. Tekst jest redagowany w uczciwy i prosty sposób, przedstawia życie społeczne, polityczne i działania militarne z interesującego nas okresu.

7.

W Krakowie Spółka Wydawnicza Polska opublikowała w roku 1899 pamiętniki hr. Michała Mikołajewicza Murawiewa „Wieszatela” za lata 1863–1865. Tłumaczenia z oryginału rosyjskiego dokonał Jan Czubek z przedmową Stanisława Tarnowskiego. W zbiorach Biblioteki Muzeum Niepodległości znajduje się wydanie drugie tej pozycji¹⁵.

¹² Seweryn Gąsecki, *Pamiętniki Seweryna Gąseckiego powstańca w roku 1863/64*, Nakł. W. Simona, Poznań 1895, ss. 55.

¹³ Zygmunt Światopełk Słupski (1851–1928)– literat, dziennikarz, krajoznawca i kartograf, zob. biogram w: *Polski Słownik Biograficzny* t. 39, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2000, s. 133.

¹⁴ Seweryn Gąsecki, op. cit., s 4–5.

¹⁵ *Pamiętniki hr. Michaila Mikołajewa Murawiewa „Wieszatela” 1863–1865*, wydanie drugie, Spółka Wydawnicza Polska, Kraków 1899, ss. 159.

Murawjow, Michaił (1796–1866); Czubek, Jan Tł., Tarnowski, Stanisław Przedm., Pamiętniki Michała Mikołajewicza Murawiewa „Wieszczela”: 1863–1865. – Kraków: Spółka Wydawnicza Polska, 1899. – 159, [1] s.; 23 cm. – sygn. 10506 cim.

Murawiew generał–gubernator Kraju Północno–Zachodniego (ur. 12 października 1796, Moskwa, zm. 10 września 1866, Petersburg) był znany ze szczególnego okrucieństwa wobec przeciwników politycznych ale przede wszystkim wobec Polaków, których szczerze nienawidził¹⁶. Czasopismo rosyjskie *Russkaja Starina* opublikowało omawiany tekst, który zainteresował polskich wydawców. Pamiętniki te nie mają literackiej wartości, są pisane pośpiesznie, językiem oficjalno–urzędowym¹⁷. Nasz „bohater” miał porywczy charakter, nie tolerował sprzeciwu. Jego wrogami stawali się nawet Rosjanie nie podzielający jego poglądów, których niejednokrotnie oskarżał nawet o zdradę stanu. Autor w swoim tekście opisywał wydarzenia, które obserwował ale także te zasłyszane. Michał Mikołajewicz był zaciętym wrogiem wszystkiego co nowe, zależało mu na utrzymaniu władzy za wszelką cenę. Posiadał nieograniczone pełnomocnictwa, które skrupulatnie wykorzystywał. Zwykle nie przejmował się krytyką nawet ze strony obywateli własnego kraju. Pamiętnik Murawiewa oceniam jako niezwykle przydatne źródło dla badaczy przedmiotu. Mimo, że jest napisany trudnym, często niezrozumiałym językiem warto się zagłębić w jego lekturę i poddać krytyce a najlepiej zestawić z innymi pamiętnikami z epoki. W prezentowanym wydaniu znajdują się także reprodukcje rycin z epoki co dodaje wartości tej publikacji. Na ostatniej stronie znajduje się też portret autora oraz informacja, że pamiętnik ukończył on pisać 4 kwietnia 1866 r. w Petersburgu.

¹⁶ Murawjow Michaił N., <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Murawjow-Michail-N;3944459.html>, [dostęp 10.01.2023]

¹⁷ *Pamiętniki hr. Michaila Mikołajewa*, op. cit., s. 5.

8.

Wspomnienia ułana z 1863 roku Walerego Przyborowskiego to pamiętnik wydany w 1874 roku w Poznaniu nakładem tygodnika Wielkopolskiego. Tekst zebrał i opracował autor pod pseudonimem Zygmunt Lucjan Sulima¹⁸.

Przyborowski, Walery (1845–1913), *Wspomnienia ułana z 1863 roku*. – Poznań: Tyg. Wielkopolski, 1874. – [2], 108 s.; 23 cm. – sygn. 5683 cim; 25680.

Walery Przyborowski, ps. „Zygmunt Lucjan Sulima” ur. się 27 listopada 1845 w Domażowicach, zm. 13 marca 1913 w Warszawie. Był polskim historykiem oraz pisarzem, działał w organizacjach niepodległościowych. Na wstępie swoich wspomnień autor nie ukrywał trudności jakie mu przyświecały w pisaniu owych wspomnień. „...Pisząc dziś historię Powstania Styczniowego, zdaje się być rzeczą nie tylko trudną ale prawie niemożliwą...”¹⁹. Niniejsze wspomnienia są napisane chronologicznie, dzielą się na 6. Rozdziałów, omawiają wydarzenia dojrzałym językiem. W tekście zamieszczane są też dokumenty Rządu Narodowego²⁰ co niewątpliwie wzbogaca całość omawianego wydania. Autor dokładnie relacjonuje wydarzenia na frontach nie pozostając krytycznym co do posunięć niektórych dowódców.

9.

Marcin Rembacz, emerytowany dyrektor szkoły ludowej w Wieliczce skreślił pamiętnik z okresu powstania 1863 r. Wydał on ten druk w Krakowie, własnym sumptem – w roku

¹⁸ Walery Przyborowski, *Wspomnienia ułana z 1863 roku*, Zygmunt Lucjan Sulima (oprac.), Tyg. Wielkopolski, Poznań 1874, ss. 108.

¹⁹ Ibidem, s. 3.

²⁰ Ibidem, s. 87.

1919 niewielki druk. Tytuł jego brzmi *Z biegu życia kilka wspomnień dla pamięci młodszego pokolenia*²¹.

Rembacz, Marcin (1843–1920), *Z biegu życia kilka wspomnień: dla pamięci młodego pokolenia*. – Kraków: nakł. aut., 1916. – 31 s.; 19 cm. – sygn. 5681 cim.

Autor w tekście opisywał swoje obozowe przygody, przyjaźni i doświadczenia bojowe. Informuje nas o zaopatrzeniu, które powstańcy otrzymywali z Krakowa. W jego ocenie, w pierwszych dniach powstania ludność z optymizmem działała na rzecz powstania licząc na jego powodzenie i uwolnienie spod jarzma cara. Ten niewielki objętościowo tekst jest napisany wyjątkowym językiem, stylem nauczyciela. Studiując jego karty można odnieść wrażenie, że jego głównym celem była właśnie edukacja młodszego pokolenia z dziedziny pamięci o powstaniu. Wydanie uzupełniają dwa portrety Rembacza, z których jeden przedstawia go z powstańczą kosą.

10.

Rok 1898 to data wydania eksponowanej relacji *Z pamiętnika Romana 1859–1863* autorstwa Romana Rogińskiego²².

Rogiński, Roman (1840–1915), *Z pamiętnika Romana: 1859–1863*. – Kraków: nakł. i dr. W. L. Anczyc, 1898. – [4], 97, [2] s., [1] k. portr.; 20 cm. – sygn. 4124 cim; 5676 cim.

Pamiętnik został podzielony na dwie części: I. Szkoła wojskowa polska w Genui i Cuneo II. Zaczątki powstania 1863 r. na Podlasiu i na Litwie.

Autor publikując swoje wspomnienia ukrył swoją tożsamość. Przedstawienie swojej relacji rozpoczął od opowieści o tym jak Ludwik Mierosławski²³ nakłaniał w swoich odezwach

²¹ Marcin Rembacz, *Z biegu życia kilka wspomnień dla pamięci młodszego pokolenia*, Nakładem autora, Kraków 1916, ss. 31.

²² Roman Rogiński, *Z pamiętnika Romana 1859–1863*, Nakład i Druk W.I. Anczyca i Spółki, Kraków 1898, ss. 97.

²³ Andrzej Szwarc, Marek Urbański, Paweł Wieczorkiewicz, *Kto rządził Polską? Nowy poczet władców – od początków do XXI wie-*

młodzież do działań na rzecz „uwolnienia ojczyzny”. Mierosławski w kwiecistych przemowach mobilizował do działania i był (szczególnie dla młodych) kimś w rodzaju bożyszcza. Prosił z całego serca o przybywanie do Włoch, ponieważ miał w planach założenie tam szkoły wojskowej „...rozesłał Mierosławski wezwanie do młodzieży, by przybywała ze wszech stron i utworzyła legion celem odbycia kursu nauk wojskowych, w szkole która we Włoszech, dla polskiej młodzieży, utworzona być miała”²⁴. Autor po wielu miesiącach walki na rzecz ojczyzny został aresztowany i przewieziony na Cytadela Warszawską, tam zapadł na niego wyrok śmierci zamieniony jednak na 35. letnie zesłanie²⁵. Wspomnienia Romana to wspaniałe źródło dla badaczy historii społecznej, politycznej i wojskowej. Spostrzeżenia autora wydają się spójne i trafne. Nie brak w jego opisach realizmu połączonego z dialogami.

11.

Zygmunt Napoleon Krzywda a właściwie Zygmunt Napoleon Rzewuski napisał *Wspomnienia obozowe z r. 1863 i 1864*. Książka ukazała się nakładem autora we Lwowie w 1883 r.²⁶.

Rzewuski, Zygmunt Napoleon (1843–1897), *Wspomnienia obozowe z r. 1863 i 1864*.– Lwów: [nakł. aut.], 1883. – [2], 192 s.; 18 cm. – sygn. 5678 cim.

Zygmunt Napoleon Rzewuski herbu Krzywda (ur. 1843 w Kozłowie, zm. 1897 w Stryju) był powieściopisarzem i rotmistrzem w powstaniu styczniowym²⁷. We wstępie swojej pracy napisanej w Stryju 1882 r. zaznacza z całą odpowiedzialnością, że zamieścił w niej wydarzenia co do których nie miał najmniejszych wątpliwości „...skreśliłem tylko te wydarzenia co do

ku, Świat Książki, Warszawa 2007, s. 544.

²⁴ Roman Rogiński, op. cit., s. 10.

²⁵ Ibidem, s. 77.

²⁶ Zygmunt Napoleon Krzywda, *Wspomnienia obozowe z r. 1863–1864*, Nakładem Autora, Lwów 1883, ss. 192.

²⁷ *Polski Słownik Biograficzny* t. 34 s. 185.

których nie miałem najmniejszych wątpliwości pozostawiając innym opis wypadków, które po upływie lat siedemnastu zatarły się już w mojej pamięci...”²⁸. Zwraca uwagę, że należy sprostować wydania wielu wspomnień z tego okresu, które poznał i uważa je za nie do końca prawdziwe. Zależy mu na rzetelnej informacji o powstaniu, która ma docierać do opinii publicznej nie tylko w kraju ale też za granicą. Szanuje on jednak innych pamiętnikarzy, chociaż wytyka im błędy. Na stronach tego podzielonego na rozdziały pamiętnika autor opisuje swój szlak bojowy. Opisy przez niego formułowane są bardzo realistyczne i szczegółowe. Kończąc swój naprawdę ciekawy opis wydarzeń autor zaznacza, że naprawdę warto było walczyć za ojczyznę i pisze, że udało się udowodnić „... iż pomimo stułetniej okrutności niewoli, żyjemy, żyć pragniemy, że stanowimy jedną nierozdzieloną całość...”²⁹. *Wspomnienia obozowe Napoleona Krzywdy* wywierają ogromne wrażenie i zachęcamy do ich przestudiowania. Jest rzeczą potrzebną dokładne jego przebadanie i dokonanie analizy krytycznej tego tekstu napisanego w sposób przejrzysty i jasny

12.

Paweł Wyskota Zakrzewski skreślił tekst, który zatytułował *Pamiętnik wielopolskiego powstania z 1863 roku*³⁰. Ukazał się w on w serii Biblioteka „Dziennika Poznańskiego” 1934 nr 10.

Wyskota Zakrzewski, Paweł, Pamiętnik wielkopolskiego powstania z 1863 roku. – Poznań: [s.n.], 1934. – 89, [1] s.; 18 cm. – sygn. 5671 cim.; 12229 cim.

Autor urodzony w 1837 r. spisywał wydarzenia w których brał udział na stronicach noszonej przy sobie książeczki do nabożeństwa. Przygotowując tekst do druku uzupełnił i popra-

²⁸ Zygmunt Napoleon Krzywda, os. cit., s. 4.

²⁹ Ibidem, s. 192.

³⁰ Paweł Wyskota Zakrzewski, *Pamiętnik Wielkopolskiego powstania z 1863 roku*, Czcionkami Drukarni Dziennika Poznańskiego, Poznań 1934, ss. 89.,

wił swoją na gorąco spisywaną relację. Działania zbrojne relacjonowane przez naszego bohatera były opisywane przegładowo. Obejmowały one teren nazywany Wielkopolską wschodnią (na wschód od rzeki Warty). Zakrzewski na stronach swojej relacji zaznaczał dokonania współtowarzyszy broni, których określał mianem bohaterów. Tekst pamiętnika kończy się opisem ostatnich prób pomocy powstaniu ze strony ochotników mieszkających po stronie zaboru pruskiego. Autor określał jednak działania te mianem beznadziejnych w obliczu upadającego zrywu pod naciskiem przeważających sił rosyjskich. Paweł Zakrzewski był trzeźwo myślącym człowiekiem i wiedzącym w którym momencie należy się poddać. Po zakończeniu pracy na rzecz powstania udało mu się powrócić w rodzinne strony gdzie doczekał on swoich ostatnich dni. Tekst tego pamiętnika jawi się niezwykle ciekawie, nie brak w nim osobliwych opisów terenów „kraju Warty”. Autor znał doskonale obyczaje, ludzi i region o którym pisał, wszakże stamtąd pochodził.

13.

Ostatnim prezentowanym pamiętnikiem jest relacja Teodora Żychlińskiego (1836–1909)³¹. Nakreślił on potomnym *Wspomnienia z r. 1863*³².

Żychliński, Teodor (1836–1909), *Wspomnienia z r. 1863*. – Poznań: [s.n], 1888. – VIII, 169 s.; 23 cm. – sygn. 8296 cim.

Na pierwszych kartach tego wydania czytamy „*Cieniom rodaków. Poległych, straconych, zamordowanych, lub zmarłych z ran odniesionych w latach 1863– 1864 poświęcam tę pra-*

³¹ Teodor Żychliński h. Szeliga (ur. 25 czerwca 1836, zm. 26 sierpnia 1909 w Poznaniu) – polski heraldyk, pamiętnikarz, dziennikarz i działacz kulturalny. Zobacz biogram w : *Wielkopolski słownik biograficzny* . Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski (red.): Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1981, s. 890.

³² Teodor Żychliński, *Wspomnienia z 1863 r.*, Poznań 1888, ss. 169.

cę *Autor*³³. Ciekawostką jest podana przez autora informacja na stronie redakcyjnej: *Liczba przedpłacicieli 1450*. Owe dzieło popełnił 22 marca 1888 roku w 25–letnią rocznicę zwycięskiej potyczki pod Olszakiem. Wydanie to jest podzielone na rozdziały (części) co ułatwia jego studiowanie. Tekst nie jest swoistego rodzaju pamiętnikiem a raczej historią wydarzeń powstaniowych i około–powstaniowych. Znajdziemy w tym pamiętniku zbiór informacji nas interesujących łącznie z krótkim biogramami dysydentów powstańczych. Ważne jest to, że autor nie ograniczał się do relacji z wydarzeń w kraju ale zamieścił też najważniejsze informacje z krajów ościennych. Będąc dziennikarzem (redaktorem) *Dziennika Poznańskiego* miał on bowiem kontakt z wieloma działaczami niepodległościowymi, którzy przedstawili mu najważniejsze doniesienia dotyczące bieżących wydarzeń. Relacje przedstawiane przez Żychlińskiego skupiają się wokół problematyki społeczno–politycznej oraz wojskowej. Prowadził on też liczne wywiady z kombatanami które we fragmentach zamieścił w niniejszym tomie. Praca Żychlińskiego to naprawdę ciekawa historia powstania styczniowego. Tekst jest napisany zrozumiałym językiem, nie brak w nim też trzeźwej dziennikarskiej oceny sytuacji w Królestwie i na świecie.

Piotr Maroński

³³ Ibidem. strona przedtytułowa.

Katalog wystawy

1. Aramowicz Ignacy, *Marzenia: pamiętnik o ruchu partyzanckim w województwie grodzieńskim w 1863-1864 r.*, Drukarnia Ojczyzny, Bendlikon 1865

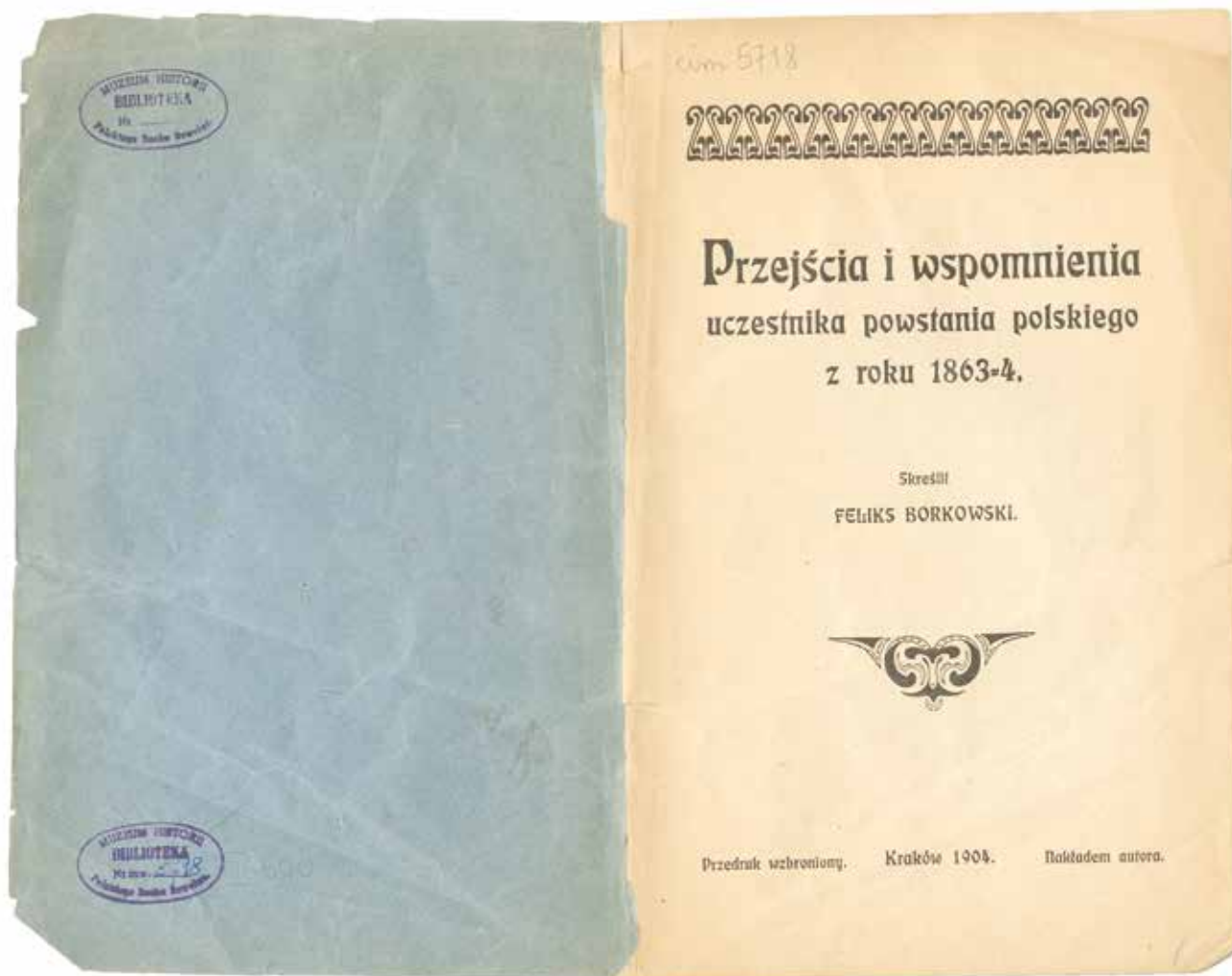
5686

BIBLIOTECZKA LEGIONISTY
MARZEC 1916 TOMIK II i III

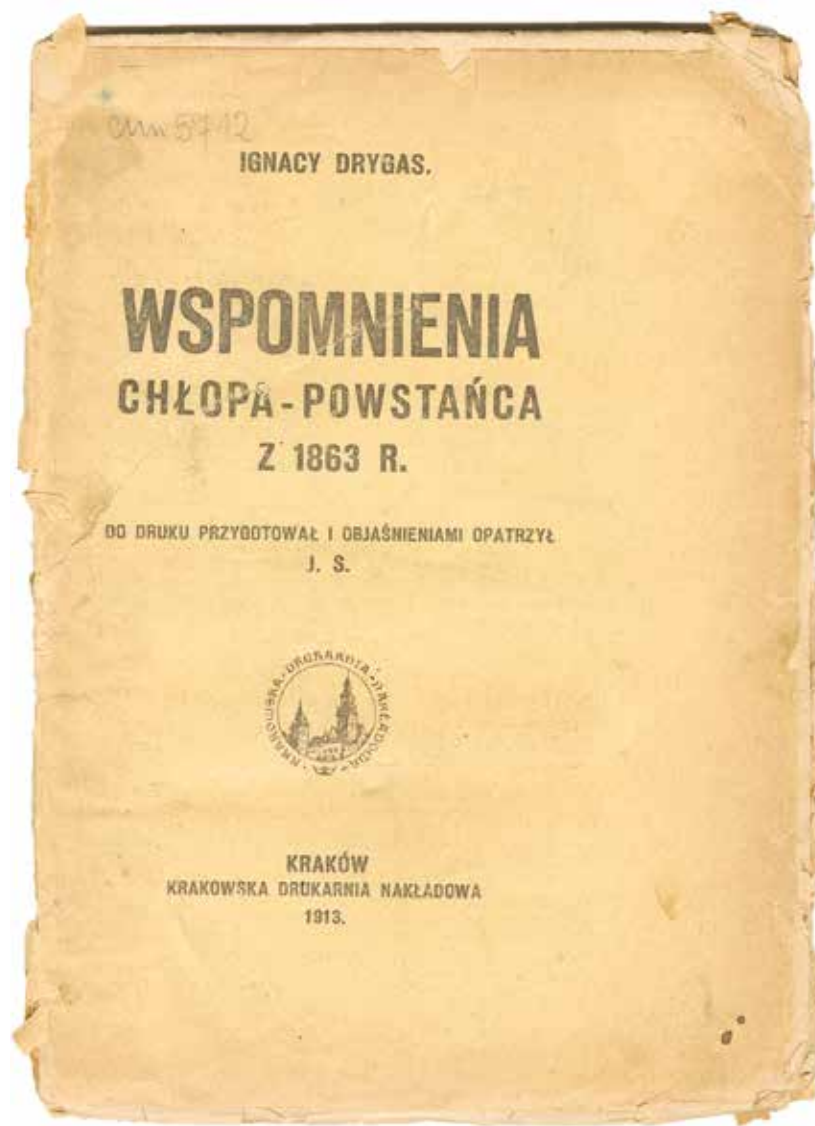

NOTATKI OSOBISTE
WŁADYSŁAWA
BENTKOWSKIEGO
Z ROKU 1863

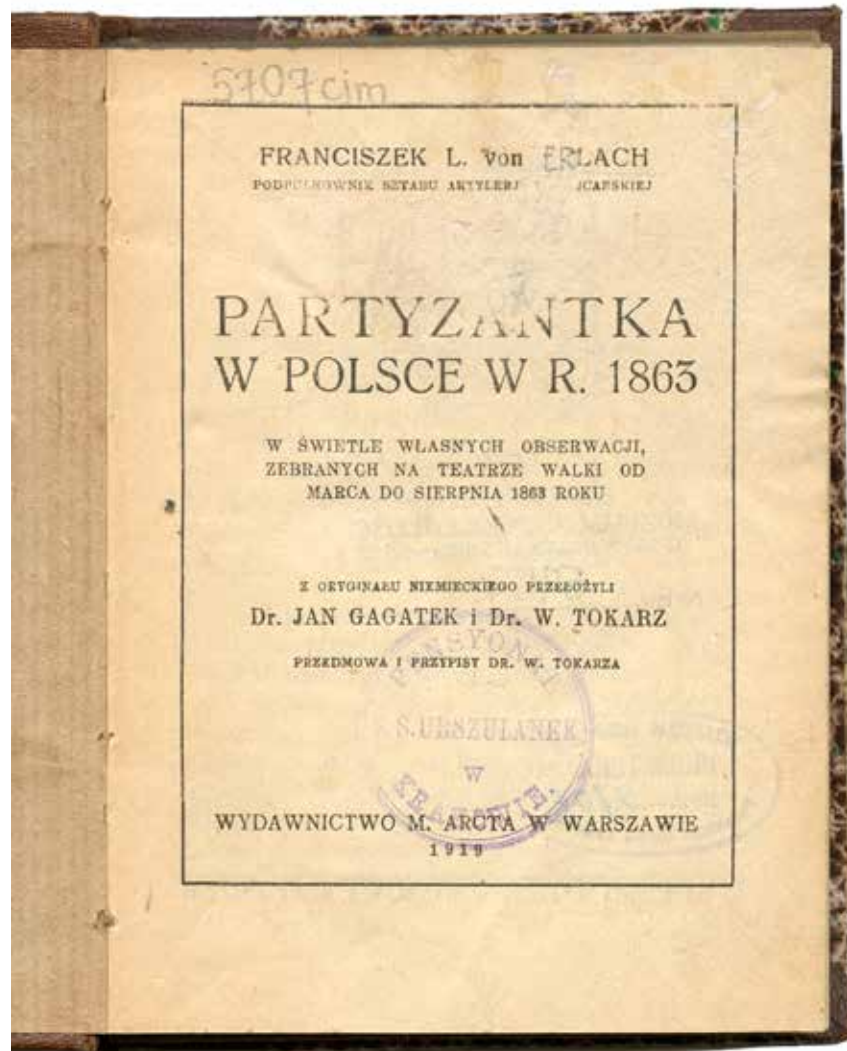
2. Bentkowski Władysław, *Notatki osobiste Władysława Bentkowskiego z roku 1863 (z trzema mapkami i życiorysem autora)*, Centralne Biuro Wydawnictw N.K.N., Kraków 1916.

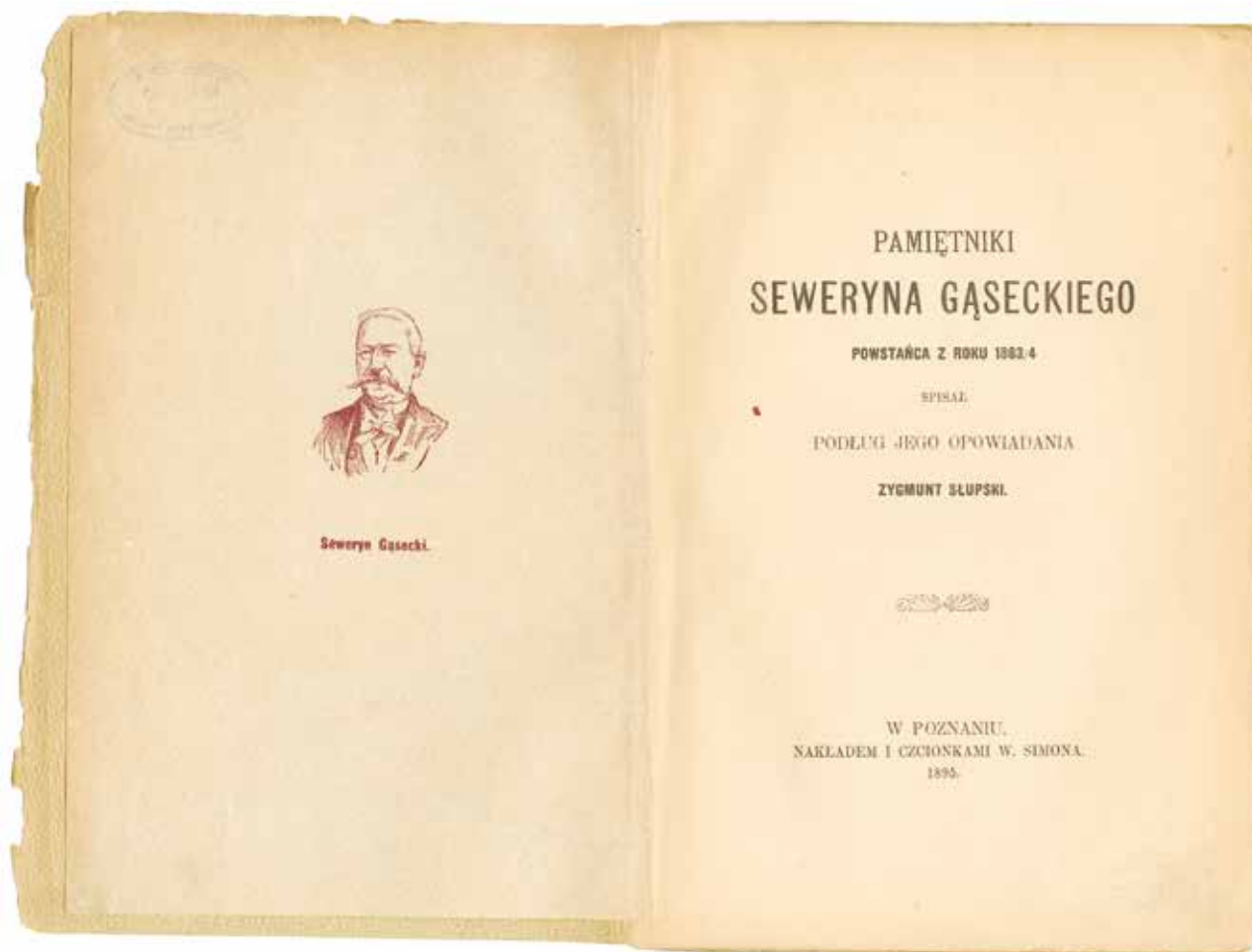
3. Borkowski Feliks, *Przeżycia i wspomnienia uczestnika powstania polskiego z 1863-4 roku.*, nakładem autora, Kraków 1904.

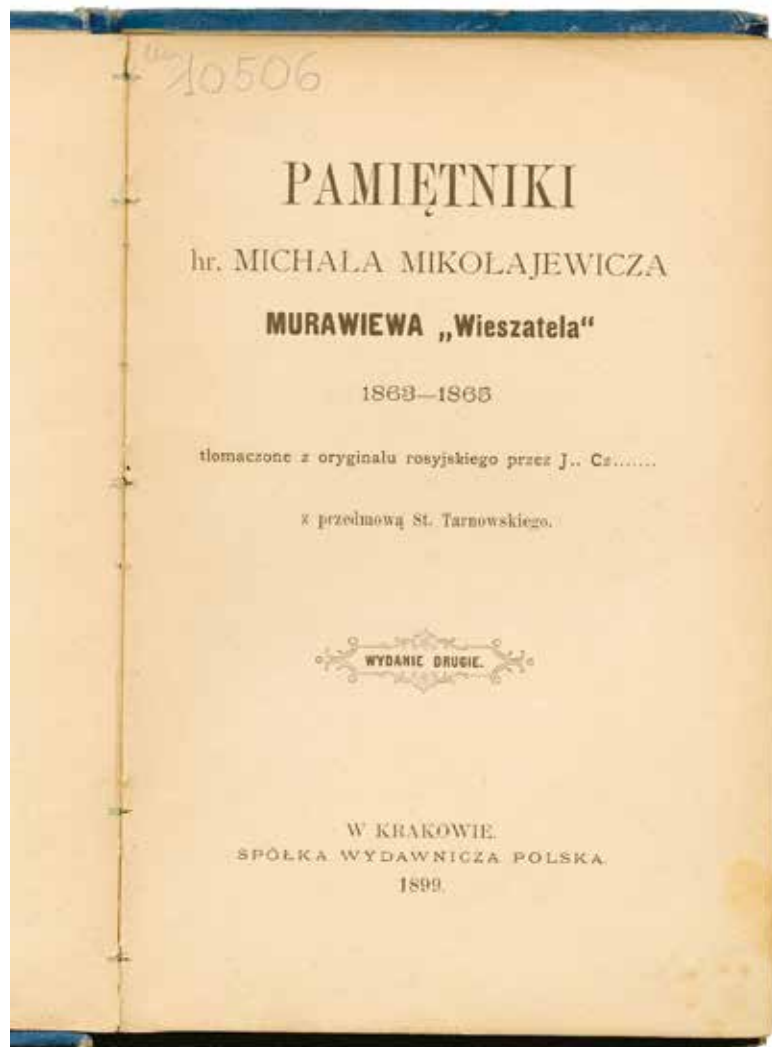
4. Drygas Jan Ignacy, *Wspomnienia chłopów-powstańców*, Piotr Justyn Sokulski (oprac.), Kraków 1913.

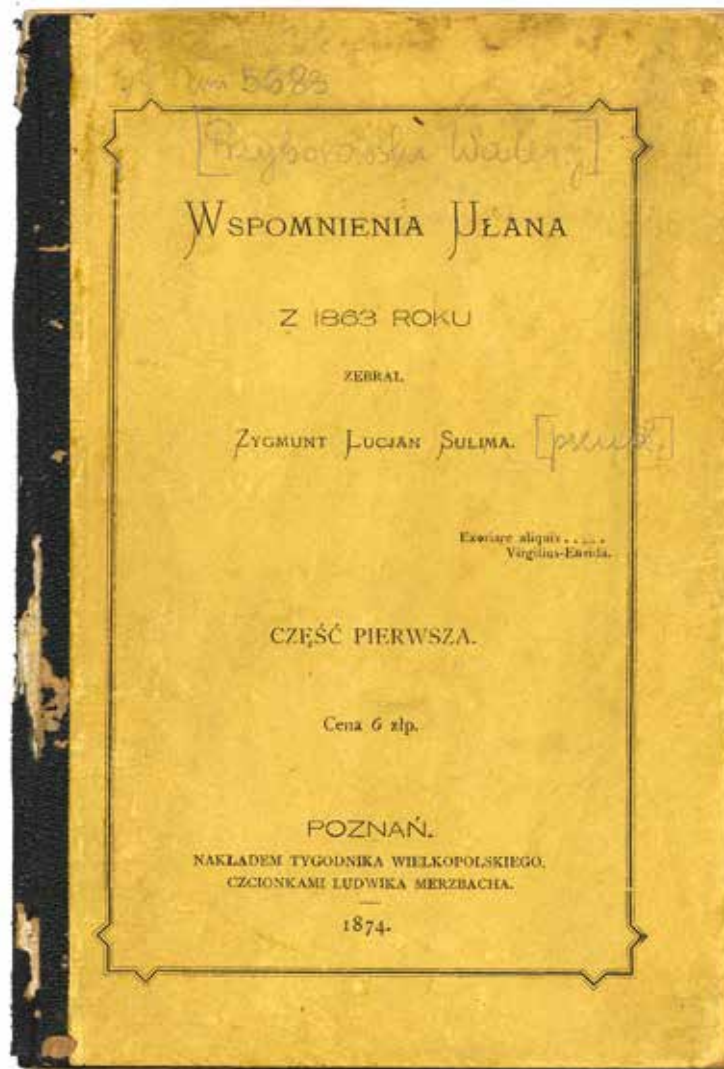
5. Erlach von Franciszek E., *Partyzantka w Polsce w r. 1863 w świetle własnych obserwacji, zebranych na teatrze walki od marca do sierpnia 1863 r.*, M. Arcta, Warszawa 1919.

6. Gąsecki Seweryn, *Pamiętniki Seweryna Gąseckiego powstańca w roku 1863/64*, Zygmunt Słupski (oprac.), Nakł. W. Simona, Poznań 1895.

7. Krzywda Zygmunt Napoleon, *Wspomnienia obozowe z r. 1863-1864*, nakładem autora, Lwów 1883

8. Pamiętniki hr. Michała Mikołajewa Murawiewa „Wieszczatela” 1863-1865, wydanie drugie, Spółka Wydawnicza Polska, Kraków 1899.

9. Przyborowski Walery, *Wspomnienia ułana z 1863 roku*, Zygmunt Lucjan Sulima (oprac.), Tyg. Wielkopolski, Poznań 1874.

F. X. 111
Jote

Roman

Kopia fotografii, zdjętego w Marcu, 1863 roku,
z polecenia dowódcy rosyjskiego, gen. Nestlitz,
w Brześciu Litewskim, po rozbiści oddziału
powstańczego pod Borkami, w Słomnikach,
na Litwie.

I [Roginski Roman]

Z PAMIĘTNIKA ROMANA

1859—1863

DETAL Nr.	Jote
MAT.	A. Chruszcz
SZTUK	
A.	K. Jote
	A.

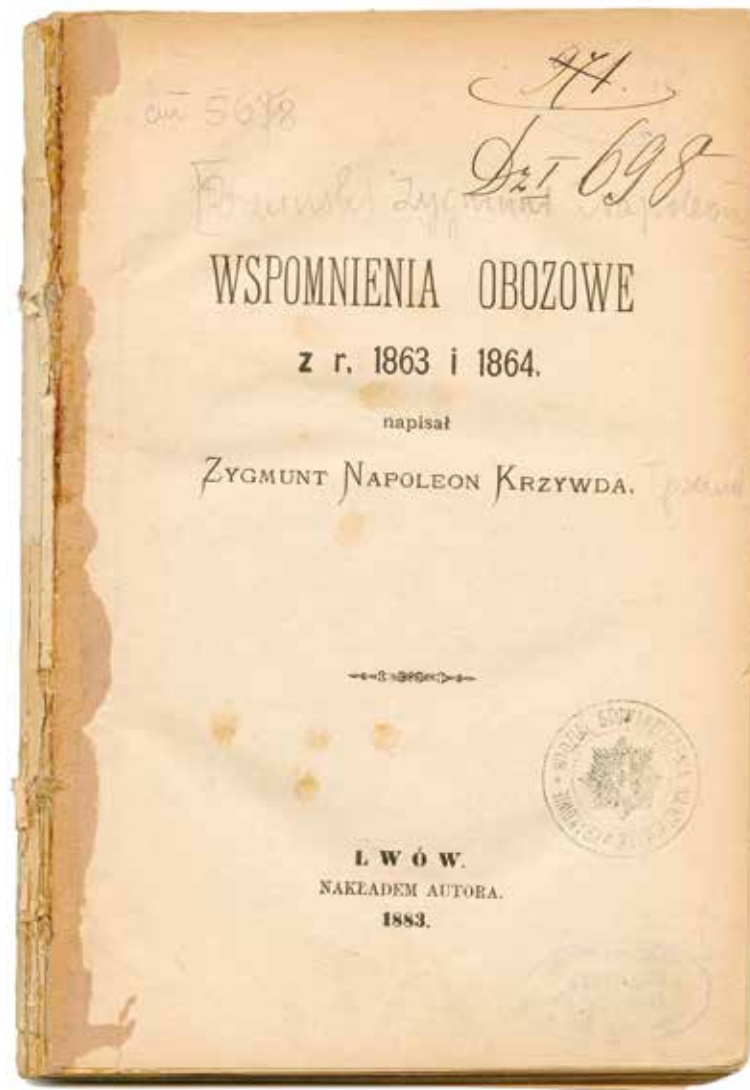
I.
Szkoła wojskowa polska w Genui i Cuneo.
II.
Zaczątki powstania 1863 r. na Podlasiu
i na Litwie.

KRAKÓW

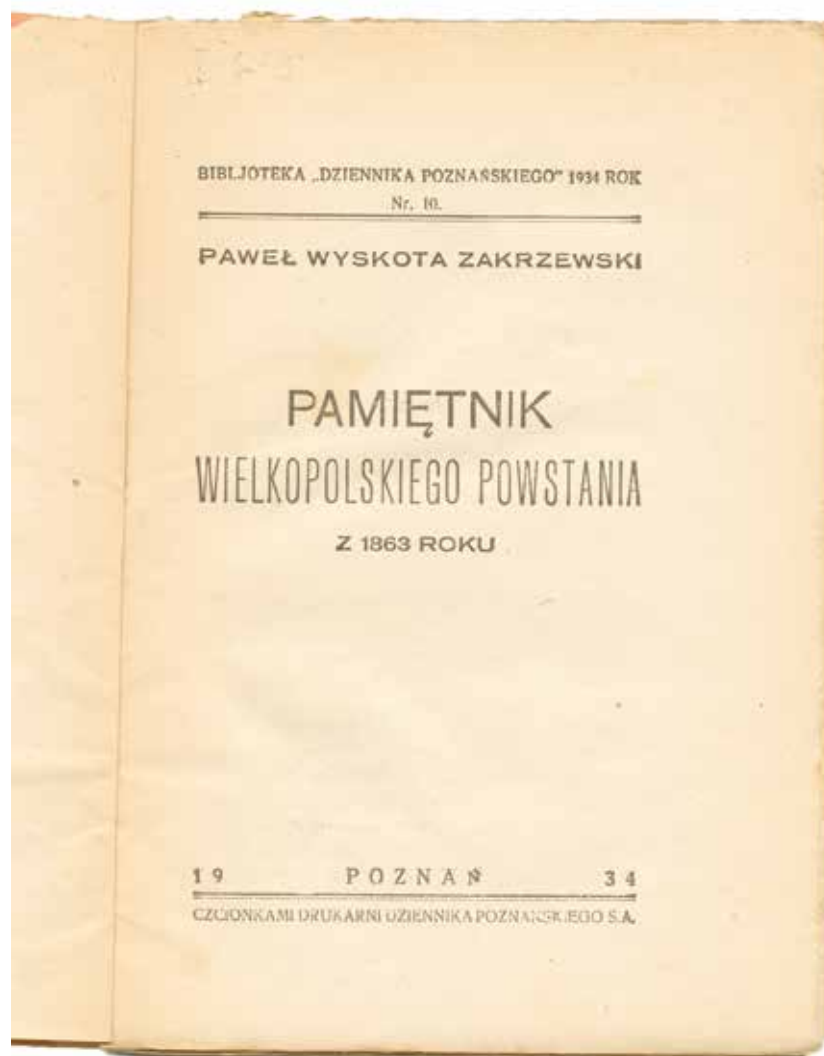
NAKLAD I Druk W. L. ANCYZYCA I SPÓŁKI

1898

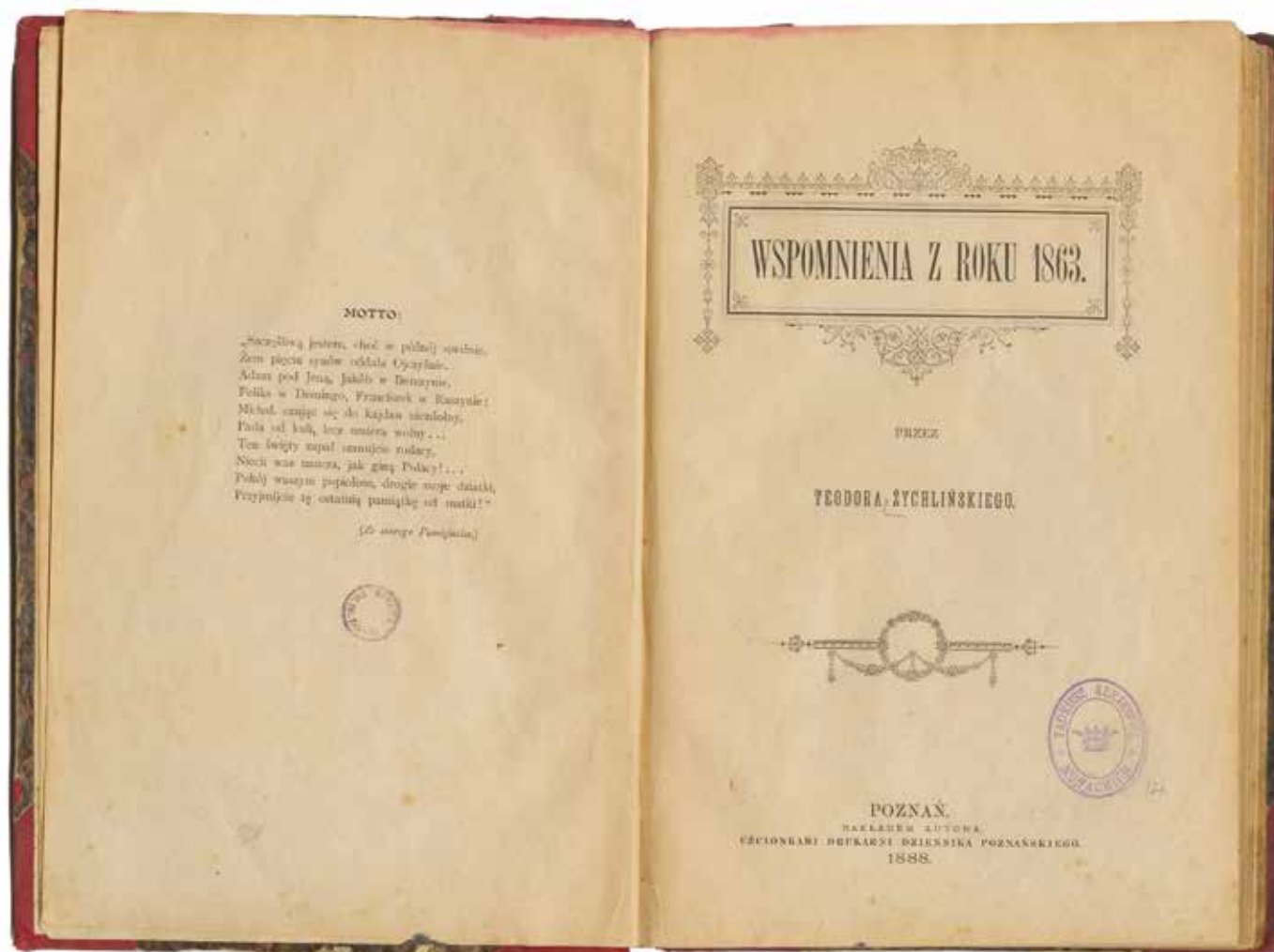
10. Rembacz Marcin, *Z biegu życia kilka wspomnień dla pamięci młodszych pokoleń*, Nakładem autora, Kraków 1916.

11. Rogiński Roman , *Z pamiętnika Romana 1859-1863*, Nakład i Druk W.I. Anczyca i Spółki, Kraków 1898.

12. Zakrzewski Wyskota Paweł, *Pamiętnik Wielkopolskiego powstania z 1863 roku*, Czcionkami Drukarni Dziennika Poznańskiego, Poznań 1934.

13. Żychliński Teodor, *Wspomnienia z 1863 r.*, Poznań 1888.

14. Adama Majewski, Krucyfiks z chleba.

15. Eustachy Czarnowski Majewski, Bransoletka z chleba.

16. Autor nieznany, Krzyż na pamiątkę manifestacji warszawskich z dn. 25 i 27 lutego oraz 8 kwietnia 1861.

17. Autor nieznany, Szpilka z orłem
w koronie, ziemie polskie.

18. Autor nieznany, Medaliki na pamiątkę manifestacji warszawskich z dn. 25 i 27 lutego oraz 8 kwietnia 1861.

19. Autor nieznany, Naszyjnik żałobny w oryginalnym futerale.

20. wg. Henri de Montaut i Charles Maurand (rys.), „L'Armée Polonaise pendant l'Insurrection”.

21. Autor nieznany, Portret Henryki Pustowojtówny.

22./1 Walery Eljasz Radzikowski (projekt),
Walery Rzewuski (zakład fotograficzny),
Tableau „Ofiary z r. 1863”.

22./2

22./3

22./4

23./1 Walery Eljasz Radzikowski (projekt), Awit Szubert (zakład fotograficzny), Tableau „Za Wiarę i Ojczyznę”.

24. Medal za Uśmierzenie Buntu Polskiego 1863-1864, Car Aleksander II (emitent).

PAMIĄTKA
LATA MIŁOŚCIWEGO
1863.

25. Autor nieznany, Pamiątka lata miłościwego
1863.

26. Autor nieznany, Nuty dwóch utworów: „Boże, coś Polskę” i „Z dymem pożarów” – cegiełka na pomoc rannym powstańcom.

27./1 K.S. Wolski (rysunek), Salon Malarzy Polskich (wyd.), Pocztówki z cyklu „Bohaterki polskie”.

27./2 K.S. Wolski (rysunek), Salon Malarzy
Polskich (wyd.), Pocztówki z cyklu „Bohaterki
polskie”.

LANGIEWICZ MARJAN. — WZIĘCIE DO NIEWOLI PRZEZ
AUSTRJAKÓW W R. 1863.

28. Polonia (wyd.), Pocztówka ze sceną wzięcia do niewoli Mariana Langiewicza i Henryki Pustojwójtówny.

29. Salon Malarzy Polskich (wyd.), Pocztówka przedstawiająca Apolonię z Dalewskich Sierakowską w więzieniu.

Apolonia z Dalewskich Sierakowska w więzieniu, która
Murawiew zmusza do patrzenia na śmierć męża Zygmunta
27 czerwiec 1861 r.

30./1 S.W. Niemojewski (nakład), Szykowski Władysław Albin (druk), „Tęcza” (zakład reprodukcyjny), Seria pocztówek wydanych z okazji 50. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego.

30/5

30/7

31. S.W. Niemojewski (nakład), Reklama wyrobów z papieru fabryki S.W. Niemojowskiego i S-ki we Lwowie.

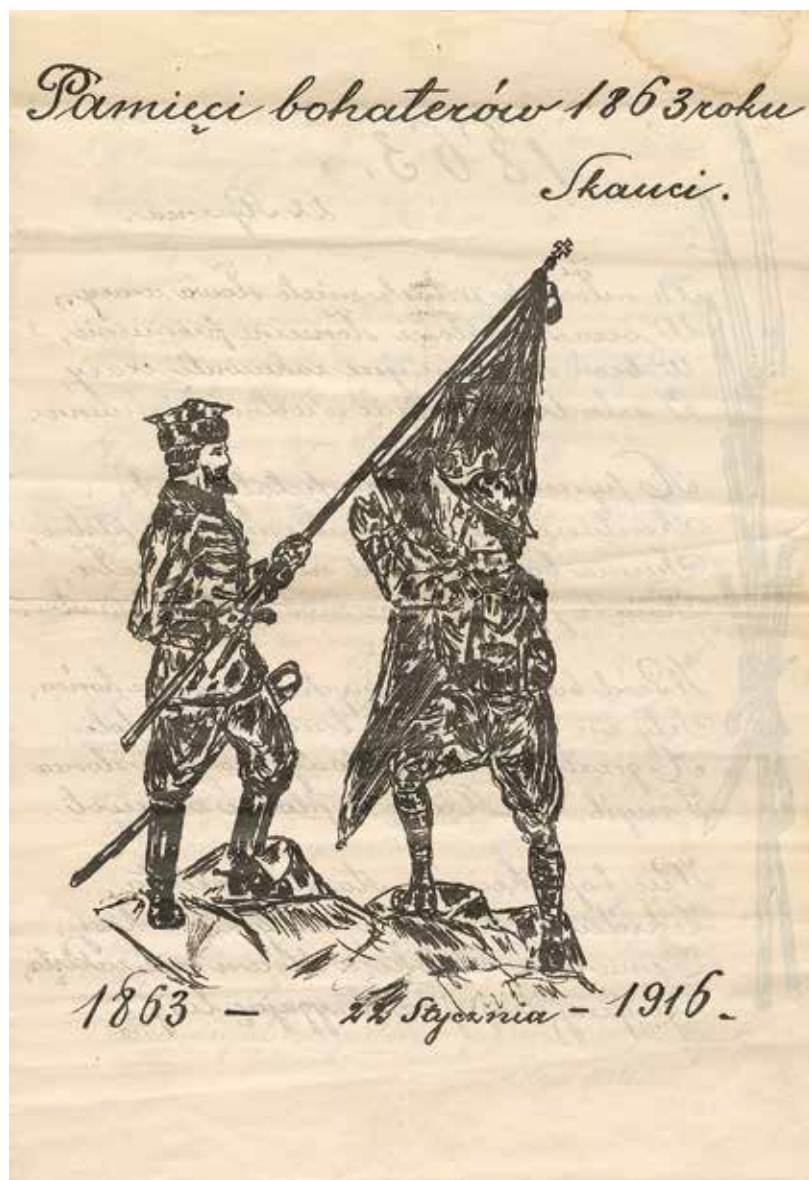
32. Autor nieznany, Znaczki kwestowe wydane z okazji 50. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego.

33. Autor nieznany, Okolicznościowa nalepka okienna z okazji 53. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego.

34. Autor nieznany, Ziemia kielecka w rocznicę Powstania 22 stycznia 1863-1916 – znaczek kwestowy.

35. Autor nieznany, „Pamięci bohaterów 1863 roku. Skauci” – druk okolicznościowy z wierszem Olgi Bilińskiej.

1863.

22 Sygnia.

Na młodych ustach mieli słowa wiary,
W oczach miłości słoneczne promienie,
W broni najmocniejsze zakuwali, szary,
I szli tak, patrząc w wolności jaśnienie.

Jeśli piersi broje nie pętały cięta:
Kontusze stare, kosze z miedzianych pól,
Duma bojowa przed nimi nie grata,
Ksiądz jako pierwszy mówił bardas smutny.

Wśród bagnetów śnieżnych, ostrej broni kłosa,
Sztty im tygodnie na trudach niosły,
Jeżeli ich Boży błady promień słoneczny
I myśl, by Matkę wydobyć z niewoli.

Nie boje kławałe staczały orleta,
Z królowką piosenka i prośbą kłosa,
Z imieniem Polski, w kłocie młoc zakłeta,
Ojczyznę drogią rozstrzygając losy.

Jedni padali. Kule rwały życie,
W szalonych młotach dusze bęły, w dale;
Pęły, ginęły w wiosennym rozkwicie,
Ginęły, cudnie w tym młodzińskim szale.

Jeśli drudzy znów prosili nędze, w szalach
Na śnieżne pola, sybirskie prąjary,
Wśród tej nadziei, że chociaż w kajdanach
Ojczyznę mogą dalej nieść ofiary.

.....
Dzisiaj została starców garstka świąta,
Z sercem bijącym, jak wawelskie dudony,
Co chwile walki pnieją, pamięta
Przyszłości wolnej snując zbórne plany.

Cześć Waszymi duszom co gonąły dumne
W te noc sypaniowa drwinie, rozstrzelona,
Kiedyście zwarci w tony szare kolumny
Zapaleni zbrojni, w walkę szli szalona.

Cześć dloniom Waszym! napętniły one
Przedstawicieli naszych niebadane księgi,
Złota uwiły nad Polską koronę,
Bramując przyszłość w promienie protegi.

Olga Bilinska.

36./1 Kielecka Organizacja Młodzieży Narodowej, „Na pamiątkę obchodu odbytego ku uczczeniu bohaterów 1863 r.” – druk okolicznościowy z wierszem E.P.

Wschodzącemu 18^{mu} roku.

„Złota Polska nie zginęła,
złota ta ziemia słowami.”

A są młodzi, to zwycięstwo
Ojczyznę, biedni, bracia

Niech ich męstwo
i zwycięstwo

Przeszło jakby mgła —

Tylko w duszach polskich

Naszych coś żalosić kła

Ja wspomnienie.

Coś żalosić kła...

I pamiątki bractwa wiele

Na Ojczyznę drogą;

I choć były przyjaciele

Zawinił ich śnieg,

Bo wolności nie zabłaga

Tawet jedna skra —

Tylko w duszach polskich

Naszych coś żalosić kła

Ja wspomnienie.

Coś żalosić kła...

Tam w katorgach na Sybirze

Ich zostały kości,

I lej samotnej walki krwi

O zomę wolności.

I w męczarniach im nie błysła

W oku nawet jedna łza —

Tylko w duszach polskich

Naszych coś żalosić kła

Ja wspomnienie.

Coś żalosić kła....

Przich ich poświęcenie, męstwo

My dziś kładąc nowy ład,

Odnosimy już zwycięstwo

O wolność kraj i świat.

I choć wolność w naszym kraju

Już srebrzawie tuwa,

Alle w duszach polskich

Naszych coś żalosić kła

Ja wspomnienie.

Coś żalosić kła...

Bo gdy z wiarą szli do boju,

Dając życie młode,

Chcieli ujrzeć owoc zwoju:

Wolność i swobodę!

I ich męstwo i zwycięstwo

Przeszło jakby mgła —

Tylko w duszach polskich

Naszych coś żalosić kła

Ja wspomnienie.

Coś żalosić kła...

E. P.

37. /1 Autor nieznany, Cegiełki zapomogowe na Weteranów 1863 roku

38./1 Towarzystwo Przyjaciół Weteranów
1863 r. (nakład), Rotofot (druk), Seria
pocztówek wydanych w celu zbiórki
funduszy na opiekę nad wdowami po
weteranach 1863 r.

38./2

38./3

Stuletni Weteran przemawia na szczycie Kopca Piłsudskiego.

Fot. „Światowid”

Weterani na Sowińcu. Urna z ziemią z pobojuwisk.

Fot. Fr. Kowalkowski

38./5

38./6

Marszałek Śmigły-Rydz dekoruje Weteranów.

Fot. „Ster”

38./7

38./8

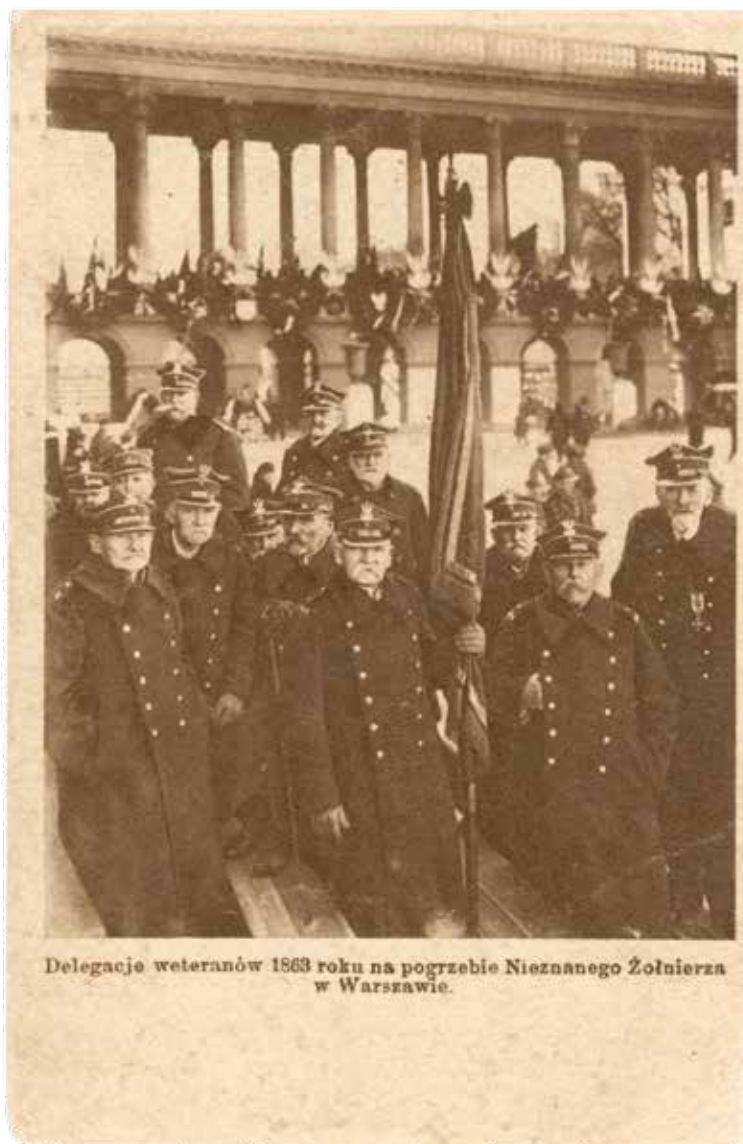
Z życzeniami noworocznymi u P. Prezydenta Rzeczypospolitej.

Fot. W. Pikrel

Weterani na herbatce u P. Marszałkowej Piłsudskiej.

Fot. W. Pikiel

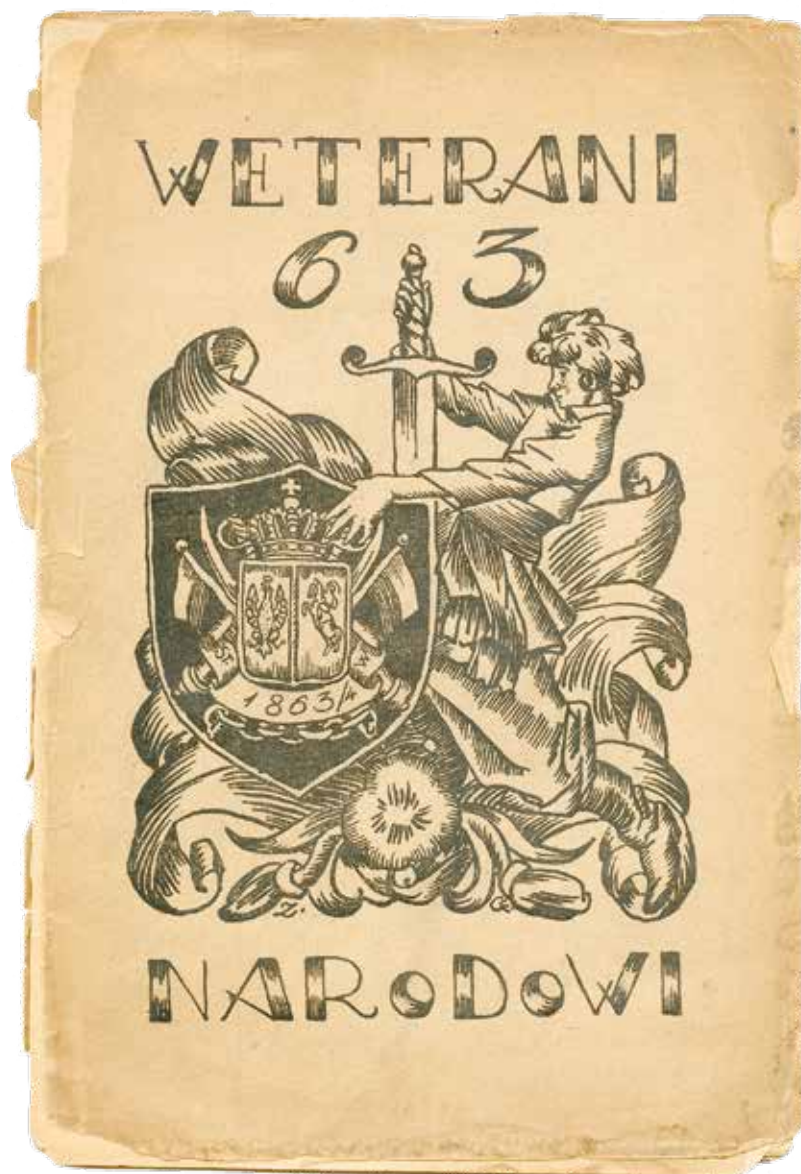
39. /1 Polskie Towarzystwo Opieki nad Grobami Bohaterów w Warszawie (nakład), Drukarnia św. Wojciecha w Poznaniu (druk), Pocztówka wydana w celu zbiórki funduszy „na opiekę nad grobami Bohaterów”.

40. Wanda Benedyktowicz-Kolinek,
Portret Ludomira Benedyktowicza
w mundurze Weterana 1863 r.

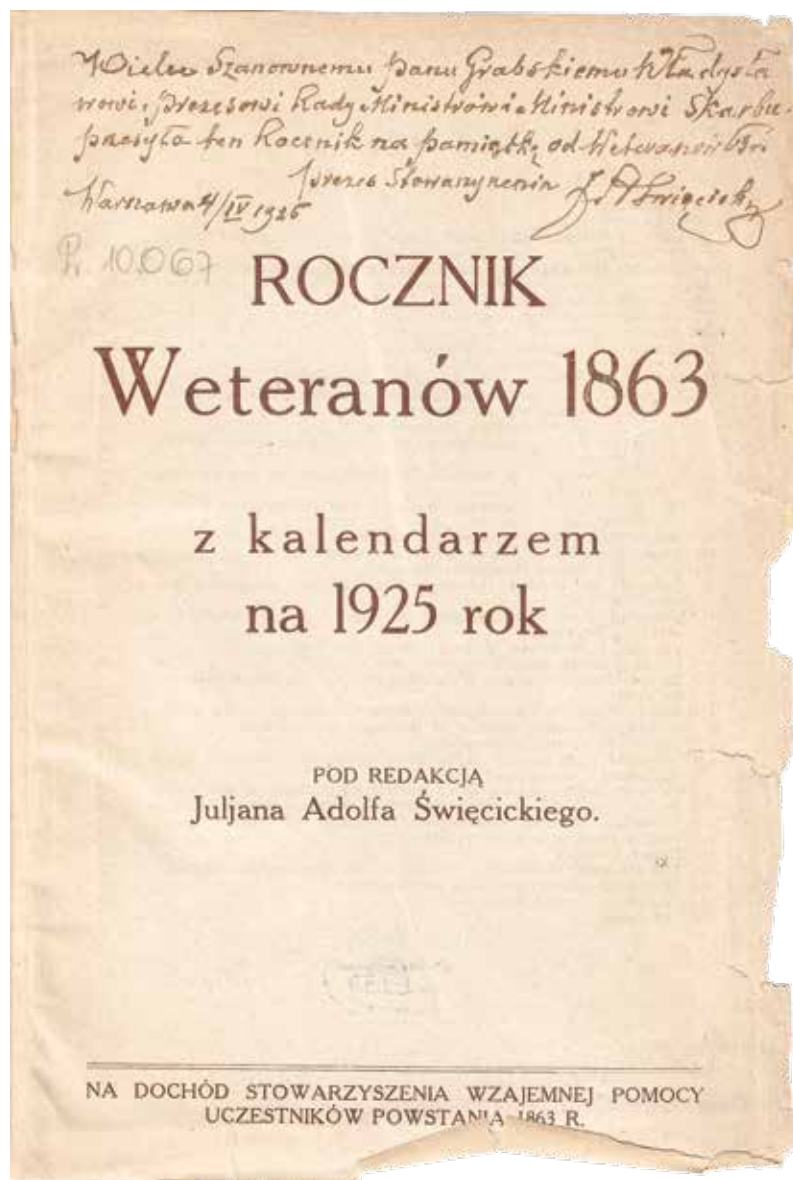

41. Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Weteranów 1863 r., „Żywe pomniki bohaterstwa. Ostatni z 1863 roku”.

42. Julian Adolf Święcicki (red.),
„Weterani 1863 r. – Narodowi!”.

43./1 Julian Adolf Świącicki (red.), „Rocznik Weteranów 1863 z kalendarzem na 1925 rok”.

Zarząd Stowarzyszenia
Wzajemnej Pomocy
Uczestników Powstania 1863 r.

Warszawa, Nowowiejska 13, m. 7.
- Telefon 135-74

Rodacy!

*Zarząd Stowarzyszenia Weteranów 1863 r., nie mając niestety,
dostatecznych funduszy na wydawanie obfitych zapomóg tym*

Romuald Traugutt,
Drugii dyktator powstania 1863.

Marjan Langiewicz,
pierwszy dyktator powstania 1863 r.

swoim członkom niezamożnym, którzy przy obecnej drożyznie znajdują się w bardzo krytycznym położeniu materialnem, graniczącem niejednokrotnie z nędzą zupełną, a także osieroconym zupełnie ich wdowom, postanowił wydać „Kalendarz Weteranów 1863 r. na rok 1925” z ilustracjami i poważnym tekstem literackim w nadziei, że przy życzliwym poparciu społeczeństwa wydawnictwo to zwiększy nasz fundusz zapomogowy.

*Prezes Zarządu: J. A. ŚWIECICKI.
Sekretarz: JÓZEF WOLSKI.*

44. Józef Świrysz-Ryszkiewicz (projekt), Krzyż Pamiątkowy 70-lecia Powstania Styczniowego.

**PRZEWODNICZĄCY KOMITETU
KRZYŻA I MEDALU
NIEPODLEGŁOŚCI
CZYNI WIADOMEM, ZE ZARZĄDZENIEM
PANA PREZYDENTA
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
Z DNIA 8-XI 1930 ROKU**

**TOMASZ ZAWADA
ZOISTĄ ODZNACZONY
KRZYŻEM NIEPODLEGŁOŚCI
Z MIECZAMI
ZA PRACĘ W DZIELE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI**

PRZEWODNICZĄCY KOMITETU
KRZYŻA I MEDALU NIEPODLEGŁOŚCI

SEKRETARZ GENERALNY KOMITETU

45. Dyplom Krzyża i Medalu
Niepodległości nadanych
Tomaszowi Zawadzie.

46. Autor nieznany, Metalowy znaczek „1863”.

47/1 Artur Grottger (rysunek), Anatol Girs i Bolesław Barcz (opracowanie graficzne), Reprodukcyjne grafiki pt. „Bitwa” i „Żałoba” z cyklu „Polonia” (z teki pt. „Rok 1863 w 29 planszach Artura Grottgera”).

47./2

48. Fritz Landry (medalier), Medal wydany staraniem emigracji polskiej dla upamiętnienia powstania 1863.

49. Franciszek Rawita-Gawroński (?), Projekt medalu z okazji 50. rocznicy Powstania Styczniowego.

50. Medal „Romualdowi Trauguttowi w setną rocznicę zgonu”.

51. Marek Lipowski, PTaiN, Medal
wybity z okazji 118. Rocznicy Powstania
Styczniowego.

52. Stanisława Wątróbska-Frindt (1934-1994), Medal „W 120. Rocznicę Powstania Styczniowego”.

53. Grzegorz Kowalski, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej, Medal „W 120 Rocznice Pobytu Rządu Narodowego w Kutnie”.

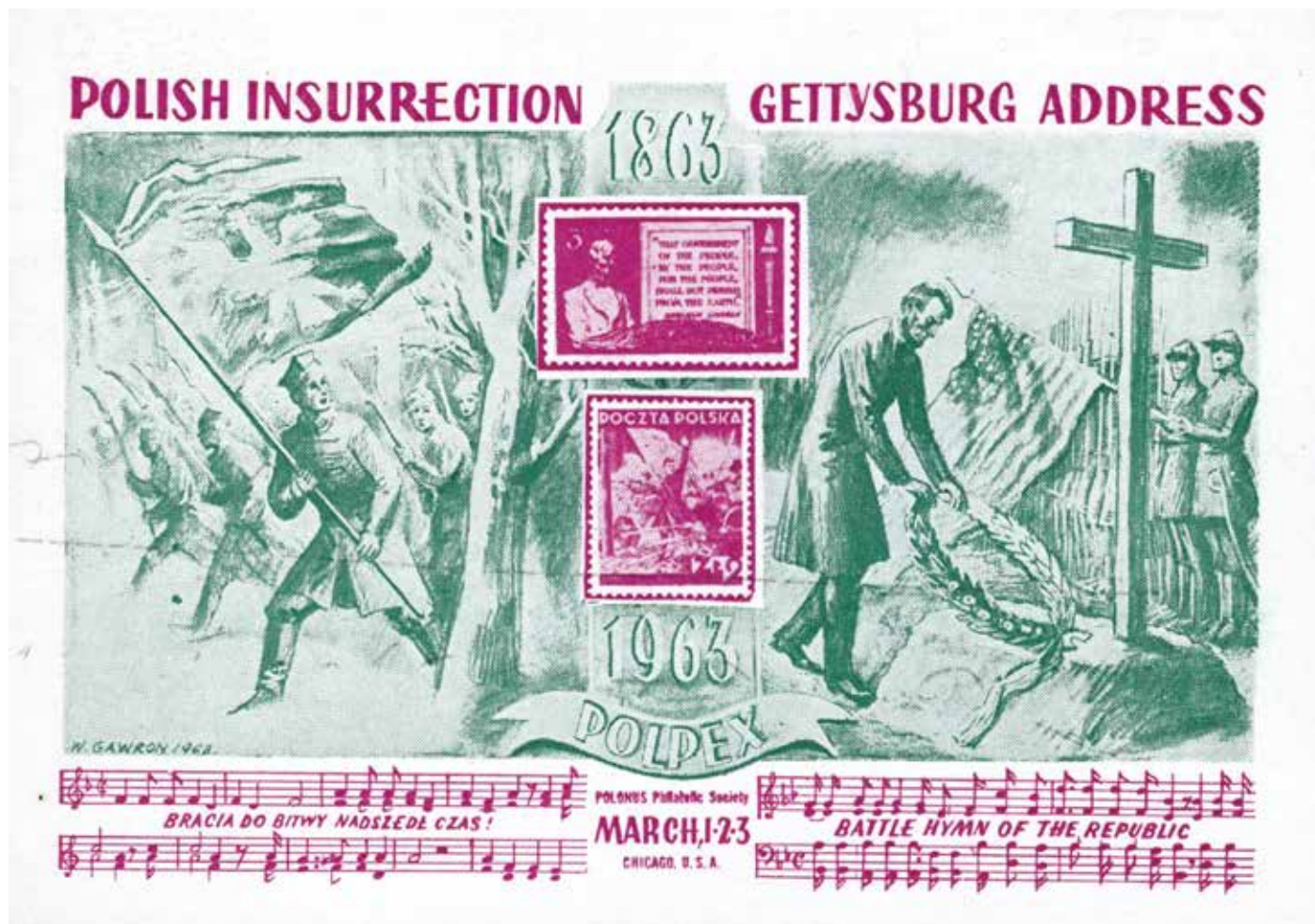
54. Marian Kowalski, Medal „1863-1983 w 120 Lat Czynu Styczniowego Międzyrzeczyzny”.

55. Edward Gorol (1930-2003), PTTK Chełm (emitent), Medal „120. Rocznica Powstania Styczniowego”.

56. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Przypinka okolicznościowa „1863.1940.1944. Burza Nad Czarną. VIII Rajd PTTK-Ochota.1986”.

57. Gawron W. (rys.), Polpex (wyd.), Nalepka okolicznościowa „Polish Insurrection 1863. Gettysburg Address”.

Muzeum Historii
Polskiego Ruchu Rewolucyjnego

MUZEUM W X PAWILONIE

W 100 ROCZNICĘ

POWSTANIA STYCZNIOWEGO

1863–1963

58. Autor nieznany, Plakat promujący otwarcie Muzeum w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej w 100. rocznicę Powstania Styczniowego.

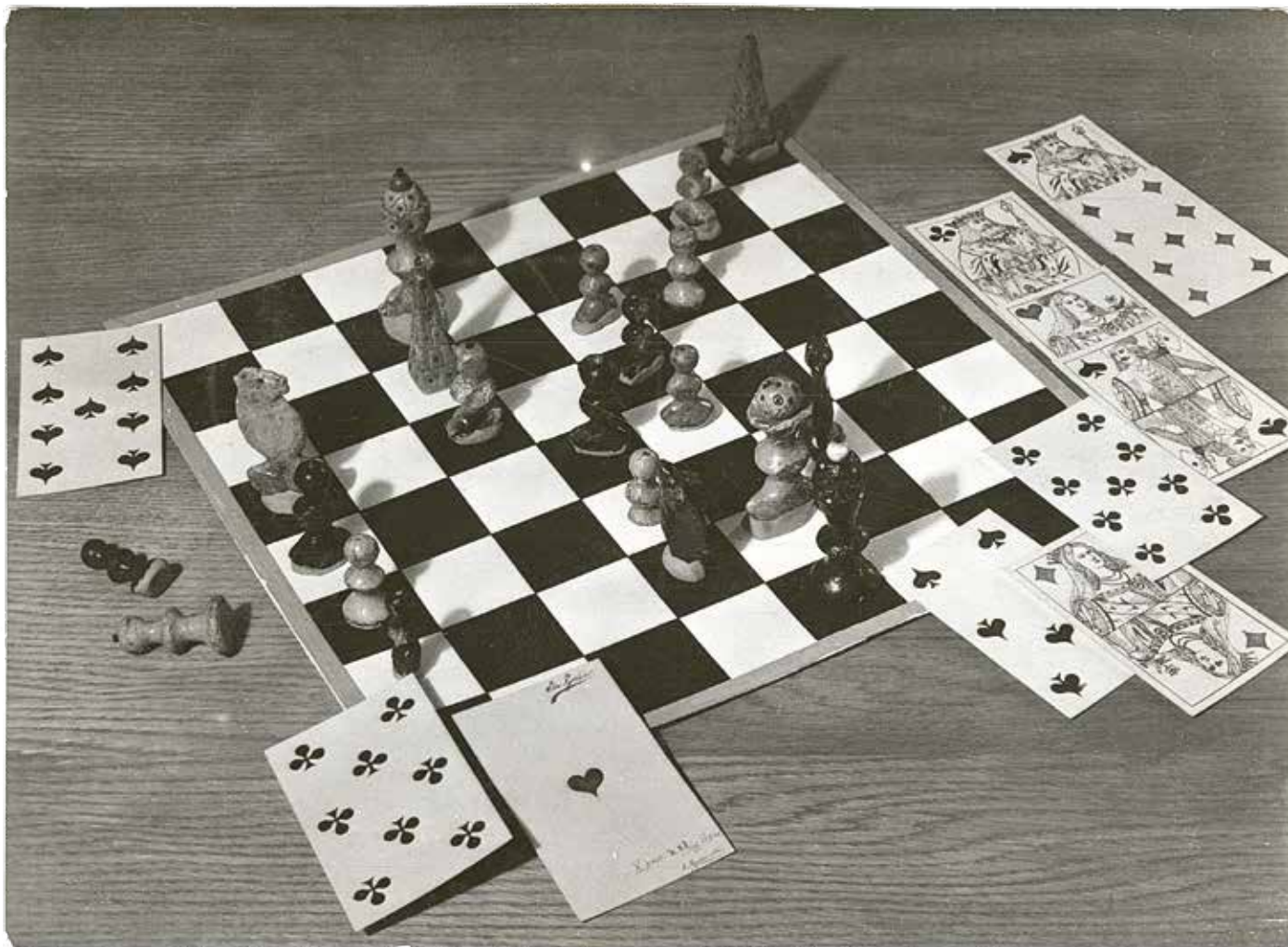
59./1 Autor nieznany, Fotografie i pocztówki przedstawiające ekspozycję w Muzeum w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej w 1963 i 1969 roku oraz zabytkowe zabudowania Cytadeli Warszawskiej.

59./3

59./6

WARSZAWA

Cytadela — Muzeum w X Pawilonie
Przedmioty wykonane przez więźniów

ВАРШАВА

Цитадель — Музей в X Павильоне

Предметы изготовленные заключенными

fol. A. Zborski

BIURO WYDAWNICZE „RUCH”

Wszelkie prawa zastrzeżone, nr 0—232 Cena zł 1,40+20 gr na SPÓS L-31/63

SPIS ILUSTRACJI ZAMIESZCZONYCH W KATALOGU

Wszystkie prezentowane obiekty na wystawie pochodzą ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie. Publikacje ze zbiorów bibliotecznych posiadają sygnatury (sygn.), z kolei muzealia posiadają numery inwentarzowe (nr inw.).

1. Aramowicz, Ignacy (?–post 1870), Marzenia : pamiętnik o ruchu partyzanckim w województwie grodzieńskim, w 1863 i 1864 r. – [s.l. : s.n.], 1865. – [4], 84 s. ; 21 cm. – sygn. 5704 cim.
2. Bentkowski, Władysław (1817–1887), Notatki osobiste Władysława Bentkowskiego z roku 1863. – Kraków: Centralne Biuro Wydawnictw N. K. N., 1916. – 189 s., [3] k. tabl. ; 19 cm.– sygn. 5686 cim; 12173; 14551.
3. Borkowski, Feliks (1840–?), Przejścia i wspomnienia uczestnika powstania polskiego z roku 1863–4. – Kraków : nakł. Aut., 1904. – 30 s., 1 k. tabl. ; 22 cm. – sygn. 5718 cim.
4. Drygas, Ignacy Jan ; Sokulski, Justyn Piotr (1872–1949). Oprac., Wspomnienia chłopa–powstańca. – Kraków : [s.n.], 1913. – 112 s. ; 18 cm. – sygn. 5712 cim. ; 9109 cim. ; 14544.
5. Erlach, Franz L. von (1819–1889) ; Gagattek, Jan Tł. ; Tokarz, Wacław (1873–1937) Tł., Partyzantka w Polsce w r. 1863 w świetle własnych obserwacji, zebranych na teatrze walki od marca do sierpnia 1863 r. – Warszawa : M. Arcta, 1919. – 239 s. 5 tabl. ; 20 cm. – sygn. 5707 cim.
6. Gąsecki, Seweryn (1838–?) ; Słupski, Zygmunt Światopełk (1852–1928), Pamiętniki Seweryna Gąseckiego powstańca z roku 1863/64. – Poznań : nakł. i czcionkami W. Simona, 1895. – [2], 55 s., [5] k. tabl. ; 22 cm. – sygn. 5702 cim ; 6762 cim.

7. Murawjow, Michaił (1796–1866) ; Czubek, Jan Tł., Tarnowski, Stanisław Przedm., Pamiętniki Michała Mikołajewicza Murawiewa „Wieszczela” : 1863–1865. – Kraków : Spółka Wydawnicza Polska, 1899. – 159, [1] s. ; 23 cm. – sygn. 10506 cim.
8. Przyborowski, Walery (1845–1913), Wspomnienia ułana z 1863 roku. – Poznań : Tyg. Wielkopolski, 1874. – [2], 108 s. ; 23 cm. – sygn. 5683 cim ; 25680.
9. Rembacz, Marcin (1843–1920), Z biegu życia kilka wspomnień : dla pamięci młodego pokolenia. – Kraków: nakł. aut., 1916. – 31 s. ; 19 cm. – sygn. 5681 cim.
10. Rogiński, Roman (1840–1915), Z pamiętnika Romana : 1859–1863. – Kraków : nakł. i dr. W. L. Anczyc, 1898. – [4], 97, [2] s., [1] k. portr. ; 20 cm. – sygn. 4124 cim ; 5676 cim.
11. Rzewuski, Zygmunt Napoleon (1843–1897), Wspomnienia obozowe z r. 1863 i 1864.– Lwów: [nakł. aut.], 1883. – [2], 192 s. ; 18 cm. – sygn. 5678 cim.
12. Wyskota Zakrzewski, Paweł, Pamiętnik wielkopolskiego powstania [!] z 1863 roku. – Poznań: [s.n.], 1934. – 89, [1] s. ; 18 cm. – sygn. 5671 cim. ; 12229 cim.
13. Żychliński, Teodor (1836–1909), Wspomnienia z r. 1863. – Poznań : [s.n.], 1888. – VIII, 169 s.; 23 cm. – sygn. 8296 cim.
14. Krucyfiks z chleba, Adama Majewski, Warszawa, 1864, chleb, drewno, lepienie, wys. 29,5 cm, nr inw. E16768.
15. Bransoletka z chleba, Eustachy Czarnowski Majewski, Warszawa, po 1863–1864, chleb, sznurek, dł. 25 cm, nr inw. E7218.
16. Krzyż na pamiątkę manifestacji warszawskich z dn. 25 i 27 lutego oraz 8 kwietnia 1861, autor nieznany, Warszawa, 1861, ołów, odlew, 8 x 4 cm, nr inw. E3316.
17. Szpilka z orłem w koronie, ziemie polskie, po 1861, metal, 4,8 cm, nr inw. E8212.
18. Medaliki na pamiątkę manifestacji warszawskich z dn. 25 i 27 lutego oraz 8 kwietnia

1861, autor nieznany, Warszawa, 1861, metal, bicie, ok. 2,6 x 1,8 cm, nr inw. E4701, E7322, E7323, E7324.

19. Naszyjnik żałobny w oryginalnym futerale, , autor nieznany, Królestwo Polskie, po 1863, złoto, onyks, dł. 45 cm, nr inw. E7575.

20. „L'Armée Polonaise pendant l'Insurrection” (tłum. Armia polska podczas powstania) – ilustracja prasowa opublikowana w „Le Monde Illustré”, wg. Henri de Montaut i Charles Maurand (rys.), Paryż, 28.03.1863, papier, drzeworyt sztorcowy, 37,7 x 28,3 cm, nr inw. Gr.1954.

21. Portret Henryki Pustowojtówny, autor nieznany, J.J. Weber (druk), Lipsk, 1862–1869, papier, drzeworyt, 16,4 x 12,9 cm, nr inw. Gr.2266.

22. Tableau „Ofiary z r. 1863”, Walery Eljasz Radzikowski (projekt), Walery Rzewuski (zakład fotograficzny), Kraków, 1868, papier albuminowy, tektura, sepia, 19,0 x 12,2 cm, nr inw. F–1592, F–1593, F–1857, F–1858.

23. Tableau „Za Wiarę i Ojczyznę”, Walery Eljasz Radzikowski (projekt), Awit Szubert (zakład fotograficzny), Kraków, 1867–1870, papier albuminowy, tektura, sepia, 19,0 x 11,0 cm, nr inw. F–1594, F–1859.

24. Medal za Uśmierzenie Buntu Polskiego 1863–1864, Car Aleksander II (emitent), Petersburg, 1865–1868, brąz, bicie, śr. 3,5 cm, nr inw. E3321, E14442.

25. Pamiątka lata miłościwego 1863, ziemie polskie, po 1863, papier, druk, 13,8 x 8,5 cm, nr inw. U.776.

26. Nuty dwóch utworów: „Boże, coś Polskę” i „Z dymem pożarów” – cegiełka na pomoc ran-
nym powstańcom, Londyn, po 1863–1864, papier, litografia barwna, 36,8 x 27 cm, nr inw. U.767.

27. Pocztówki z cyklu „Bohaterki polskie” z wizerunkami K. Krukowieckiej, Henryki Pustowojtówny oraz Marii Piotrowiczowej (z domu Rogalińskich – mylnie z Michalskich), K.S. Wolski

(rysunek), Salon Malarzy Polskich (wyd.), Kraków, 1902, papier, druk, nr inw. P-5072, P-5077, P-5080.

28. Pocztówka przedstawiająca scenę wzięcia do niewoli Mariana Langiewicza i Henryki Pustojwójtówny, Polonia (wyd.), Kraków, 1918-1939, karton, druk, 9,0 x 14,0 cm, nr inw. P-4187.

29. Pocztówka przedstawiająca Apolonię z Dalewskich Sierakowska w więzieniu, którą Murawiew zmusza do patrzenia na śmierć męża Zygmunta. 27 czerwca 1863 r., Salon Malarzy Polskich (wyd.), Kraków, przed 1918, karton, druk, 13,8 x 8,7 cm, nr inw. P-1308.

30. Seria pocztówek wydanych z okazji 50. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego, Niemojewski S.W. (nakład), Szyjkowski Władysław Albin (druk), „Tęcza” (zakład reprodukcyjny), Lwów, 1913, karton, światłodruk, 9,2 x 14,0 cm, nr inw. P-1277, P-1278, P-1279, P-1280, P-1281, P-1282, P-1283, P-1284.

31. Reklama wyrobów z papieru fabryki S.W. Niemojowskiego i S-ki we Lwowie – 5% dochodu przekazywano na obchody 50. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego, S.W. Niemojowski (nakład), Lwów, 1913, papier, druk barwny, 15,5 x 18,1 cm, nr inw. E6659.

32. Znaczki kwestowe wydane z okazji 50. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego, Galicja, 1913, papier, druk barwny, nr inw. E6652/1-5, E6703/1-3.

33. Okolicznościowa nalepka okienna z okazji 53. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego, ziemie polskie, 1916, papier, druk barwny, 19,8 x 19,8 cm, nr inw. E14471.

34. Ziemia kielecka w rocznicę Powstania 22 stycznia 1863-1916 – znaczek kwestowy, Kielce, 1916, papier, druk, 24 x 16,5 cm, nr inw. U.3112.

35. Pamięci bohaterów 1863 roku. Skauci – druk okolicznościowy z wierszem Olgi Bilińskiej, Kielce, 1916, papier, powielanie, 28,5x20 cm, nr inw. E15573.

36. Na pamiątkę obchodu odbytego ku uczczeniu bohaterów 1863 r. – druk okolicznościowy z wierszem E.P., Kielecka Organizacja Młodzieży Narodowej, Kielce, 1917, papier, powielanie, 34x21 cm, nr inw. E15574.
37. Cegiełki zapomogowe na Weteranów 1863 roku, Polska, ok. 1919, papier, druk, nr inw. E6653/1–2.
38. Seria pocztówek wydanych w celu zbiórki funduszy na opiekę nad wdowami po weteranach 1863 r., Towarzystwo Przyjaciół Weteranów 1863 r. (nakład), Rotofot (druk), Warszawa, 1935–1939, karton, druk dwubarwny, 9,3 x 14,2 cm, nr inw. P–2409, P–2677, P–2682, P–2683, P–2684, P–2685, P–2687, P–2688, P–2689, P–4303.
39. Pocztówka wydana w celu zbiórki funduszy „na opiekę nad grobami Bohaterów”, Polskie Towarzystwo Opieki nad Grobami Bohaterów w Warszawie (nakład), Drukarnia św. Wojciecha w Poznaniu (druk), 1926–1939, karton, druk, 13,7x8,7cm, nr inw. P–2676.
40. Portret Ludomira Benedyktowicza w mundurze Weterana 1863 r., Wanda Benedyktowicz–Kolinek, Polska, przed 1926, karton, akwarela, 60 x 43,5 cm, nr inw. M.509.
41. „Żywe pomniki bohaterstwa. Ostatni z 1863 roku” – publikacja na 70–lecie Powstania Styczniowego, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Weteranów 1863 r., Warszawa 1933, sygn. 6180.
42. „Weterani 1863 r. – Narodowi!” – przemówienie wygłoszone przez Ministra do Spraw Wojskowych gen. Józefa Leśniewskiego do delegatów Stowarzyszeń Weteranów 1863 r., Julian Adolf Świącicki, Warszawa 1920, sygn. 13804.
43. „Rocznik Weteranów 1863 z kalendarzem na 1925 rok” – sprzedawany na dochód Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania 1863 r., Julian Adolf Świącicki (red.), Polskie Biuro Wydawnicze „Kresy” (nakład), Warszawa 1924, sygn. Pr. 10.067.

44. Krzyż Pamiątkowy 70-lecia Powstania Styczniowego, Józef Świrysz–Ryszkiewicz (projekt), Warszawa, 1933, metal, srebro, emalia, odlew, 11 x 4,2 cm, nr inw. DepS. 587 (depozyt osoby prywatnej).

45. Dyplom Krzyża i Medalu Niepodległości nadanych Tomaszowi Zawadzie, Warszawa, 1930, papier, druk, 44x36 cm, nr inw. DepS.585 (depozyt osoby prywatnej).

46. Metalowy znaczek „1863” noszony na naramiennikach munduru Weterana Powstania Styczniowego, autor nieznany, Polska, [1919–1939], srebrzony brąz, 1,8 x 3,5 cm, nr inw. DepS.591/1 (depozyt osoby prywatnej).

47. Reprodukcje grafik pt. „Bitwa” i „Żałoba” z cyklu „Polonia” (z teki pt. „Rok 1863 w 29 plan-szach Artura Grottgera”), Artur Grottger (rysunek), Anatol Girs i Bolesław Barcz (opracowanie graficzne), Warszawa, 1938, karton, rotograwiura, 33 x 48 cm, nr inw. Rp.43/15, Rp.48/9.

48. Medal wydany staraniem emigracji polskiej dla upamiętnienia powstania 1863, Fritz Landry (medalier), Paryż, 1865, cyna srebrzona, bicie, śr. 3,7 cm, nr inw. E4610.

49. Projekt medalu z okazji 50. rocznicy Powstania Styczniowego, Franciszek Rawita–Gawroński (?), Galicja, 1912, papier, rysunek ołówkiem, nr inw. E6655.

50. Medal „Romualdowi Trauguttowi w setną rocznicę zgonu”, Londyn, 1964, tombak patynowany, bicie, śr. 5,7 cm, nr inw. E15575, 15576.

51. Medal wybity z okazji 118. Rocznicy Powstania Styczniowego, Marek Lipowski, PTAiN, Mennica Państwowa w Warszawie, 1981, brąz srebrzony, śr. 7 cm, nr inw. E9639/1.

52. Medal „W 120. Rocznicę Powstania Styczniowego”, Stanisława Wątróbska–Frindt (1934–1994), Mennica Państwowa w Warszawie, 1983, tombak patynowany, śr. 7 cm, nr inw. E10641.

53. Medal „W 120 Rocznicę Pobytu Rządu Narodowego w Kutnie”, Grzegorz Kowalski, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Kutnowskiej, 1983, tombak patynowany, śr. 7 cm, nr inw. E10876.

54. Medal „1863–1983 w 120 Lat Czynu Styczniowego Międzyrzeczyzny”, Marian Kowalski, Mennica Państwowa w Warszawie, 1983, tombak patynowany, śr. 7 cm, nr inw. E10949/1.

55. Medal „120. Rocznica Powstania Styczniowego, Edward Gorol (1930–2003), PTTK Chełm (emitent), Mennica Państwowa w Warszawie, 1984, tombak patynowany, bicie, śr. 7 cm, nr inw. E12272.

56. Przypinka okolicznościowa „1863.1940.1944. Burza Nad Czarną. VIII Rajd PTTK–Ocho-ta.1986”, Polskie Towarzystwo Turystyczno–Krajoznawcze, Warszawa, 1986, metal, emalia, śr. 3,2 cm, nr inw. E16021.

57. Nalepka okolicznościowa „Polish Insurrection 1863. Gettysburg Address”, Gawron W. (rys.), Polpex (wyd.), Chicago, 1963, papier, druk barwny, 8,7x12,2 cm, nr inw. E13851.

58. Plakat promujący otwarcie Muzeum w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej w 100. rocznicę Powstania Styczniowego, autor nieznany, ChZG, Warszawa, 1963, papier naklejony na płótno, offset, 68 x 98 cm, nr inw. Pl.611/1.

59. Fotografie i pocztówki przedstawiające ekspozycję w Muzeum w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej w 1963 i 1969 roku oraz zabytkowe zabudowania Cytadeli Warszawskiej.

60. Aramowicz Ignacy, *Marzenia : pamiętnik o ruchu partyzanckim w województwie gro-dzieńskim. w 1863–1864 r.*, Drukarnia Ojczyzny, Bendlikon 1865.

61. Bentkowski Władysław, *Notatki osobiste Władysława Bentkowskiego z roku 1863 (z trzema mapkami i życiorysem autora)*, Centralne Biuro Wydawnictw N.K.N., Kraków 1916.

61.1. Bentkowski Władysław, *Notatki osobiste Władysława Bentkowskiego z roku 1863 (z trzema mapkami i życiorysem autora)*, Centralne Biuro Wydawnictw N.K.N., Kraków 1916.

62. Borkowski Feliks, *Przeżycia i wspomnienia uczestnika powstania polskiego z 1863–4 roku.*, Nakł. Autora, Kraków 1904.

62.1. Borkowski Feliks, *Przeżycia i wspomnienia uczestnika powstania polskiego z 1863–4 roku.*, Nakł. Autora, Kraków 1904.

63. Drygas Jan Ignacy, *Wspomnienia chłopów-powstańców*, Piotr Justyn Sokulski (oprac.), Kraków 1913.

64. Erlach von Franciszek E., *Partyzantka w Polsce w r. 1863 w świetle własnych obserwacji, zebranych na teatrze walki od marca do sierpnia 1863 r.*, M. Arcta, Warszawa 1919.

65. Krzywda Zygmunt Napoleon, *Wspomnienia obozowe z r. 1863–1864*, Nakładem Autora, Lwów 1883.

66. Gąsecki Seweryn, *Pamiętniki Seweryna Gąseckiego powstańcy w roku 1863/64*, Zygmunt Słupski (oprac.), Nakł. W. Simona, Poznań 1895.

66.1. Gąsecki Seweryn, *Pamiętniki Seweryna Gąseckiego powstańcy w roku 1863/64*, Zygmunt Słupski (oprac.), Nakł. W. Simona, Poznań 1895.

67. *Pamiętniki hr. Michaiła Mikołajewa Murawiewa „Wieszczela” 1863–1865*, wydanie drugie, Spółka Wydawnicza Polska, Kraków 1899.

68. Przyborowski Walery, *Wspomnienia ułana z 1863 roku*, Zygmunt Lucjan Sulima (oprac.), Tyg. Wielkopolski, Poznań 1874.

68.1. Przyborowski Walery, *Wspomnienia ułana z 1863 roku*, Zygmunt Lucjan Sulima (oprac.), Tyg. Wielkopolski, Poznań 1874.

69. Rembacz Marcin, *Z biegu życia kilka wspomnień dla pamięci młodszego pokolenia*, Nakładem autora, Kraków 1916.

69.1. Rembacz Marcin, *Z biegu życia kilka wspomnień dla pamięci młodszego pokolenia*, Nakładem autora, Kraków 1916.

69.2 Rembacz Marcin, *Z biegu życia kilka wspomnień dla pamięci młodszego pokolenia*, Nakładem autora, Kraków 1916.

70. Rogiński Roman , *Z pamiętnika Romana 1859–1863*, Nakład i Druk W.I. Anczyca i Spółki, Kraków 1898.

71. Zakrzewski Wyskota Paweł, *Pamiętnik Wielkopolskiego powstania z 1863 roku*, Czcionkami Drukarni Dziennika Poznańskiego, Poznań 1934.

71.1. Zakrzewski Wyskota Paweł, *Pamiętnik Wielkopolskiego powstania z 1863 roku*, Czcionkami Drukarni Dziennika Poznańskiego, Poznań 1934.

72. Żychliński Teodor, *Wspomnienia z 1863 r.*, Poznań 1888.

72.1. Żychliński Teodor, *Wspomnienia z 1863 r.*, Poznań 1888.

GALERIA MALARSTWA HISTORYCZNEGO

Wystawa

Pamięć o Powstaniu Styczniowym

w źródłach pisanych i zabytkach ze zbiorów Muzeum Niepodległości
(20 stycznia 2023 – 2 lipca 2023)

Kuratorzy wystawy

Weronika Krzemień
Piotr Maroński

Redaktor prowadzący informatora

Małgorzata Karolina Piekarska

Działania edukacyjne

Lech Marchlewski

Organizacja produkcji

Piotr Maroński

Fotoskład i łamanie

Krzysztof Woźniak

Promocja

Dorota Panowek

ISBN 978-83-67398-04-6

Wydawnictwo Muzeum Niepodległości

(identyfikator wydawnictwa naukowego 42-700)

al. Solidarności 62; 00-240 Warszawa

wydawnictwo@muzn.pl

tel. 826 90 91 w. 41

Realizacja poligraficzna Realhe.ro